

EVSKERAZAINTZA

EUSKERAREN ERRI AKADEMIA

V Zenbakia

1988
Urrilla-Gabonilla

AURKIBIDEA

Orr.

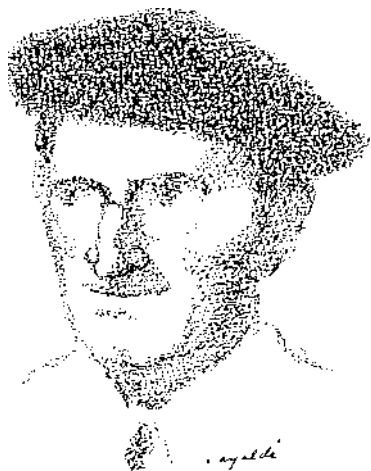
Eskintza. (Barruko azalean).

Baserria ta euskera. M. Oñatibia.	1-3
Euzkal merkataritza. Arrinda A. eta D.	4-9
Eguzkitza tar Yon. Muniategi tar Sabin.	10-14
Euskerazko izenak.. Bixente Latiegi.	15-20
Euskal aditza. A. Urrestarazu.	21-25
ORIXE abertzale. A. Lino Akesolo.	26-29
ORIXE'ren bertsokerak. A. Zatarain.	30-32
ORIXE'ren karta bat. Jakakortaxarena tar Txomin.	33-35
ORIXE'ren Olerkigintza. A. Santi Onaindia.	36-39
Salmutegia. ORIXE. M. Lekuona.	40-41
ORIXE'ren irizpide batzuk. Bere gutunak.	42-49
Albisteak.	50-51
Beti lagun. Orixe. (atzeko azalaren barruan)	
Nikolas Ormaetxea (Orixe) 1888-1961) Atzeko azalean.	

Zuzenbideak:

**GETARIA 21 - DONOSTIA
C. LARREATEGI 14 - BILBAO**

GURE ESKINTZA

Orixe

EUSKERAZAINTZA-ren zenbaki au, euskal maisu zan ORMAETXEA-TAR NIKOLA "ORIXE" zanari eskintzen diogu.

Omenaldi ixil eta apala, baiña biozkor eta zintzoa.

Guk uste degu maisu batentzako omenaldirik onena, bere bide eta bere irakatsietan zintzo jarraitzea dala eta onetan, ezin ukatu, EUSKERAZAINTZA'k "Orixe"ren bidean jarraitzen duanik.

Origaitik, gaurko zenbaki onetan gure lankideen lan batzuk bere azterketa, bere goramen eta bere urratsak gogoratzen datoz. Bere gutun batzuk argitaratzeko zona ere ba degu. Gutun garbi ta zeatzak, maisu batenak, batez ere euskeraren metrika eta rimad buruzko irizpideak agertzeko ezpai eta zalantzarik ez dulako.

"Orixe"ren eun-urte ospakizunetan, gure eskintza au, egunero ta oiturazko gogorapena da, erri-euskeraren alde jokutzen alegintzen geranok, noz-nai igarten degulako gure bidean "Orixe" gurenaren itzala.

EUSKERAZAINTZA

Legerako Gordetza: BI - 1928 - 87

Konponketa: Flash Composition. Bilbao

BASERRIA TA EUSKERA

Euskaldun geienok gure oiñarria baserrian degu. Lenengo gizaldian ez ba'da, bigarren goan edo irugarren goan, aiton-amonetakoren bat baserrian jaio, azi ta ezia da. Orregatik noski, baserriari diogun begirune ta maitasuna.

Eta ala izan ezta ere, euskaldunok egiz maitatzeko, baserriak ba-ditu doai bereziak. Gutxiengoia izan diteke, baserri-lurak zaituz, gure begien aurrean eskeintzen diguten inguru apain, txukun eta atsegiña. Guzti ori, ez da berez sortzen; baserrietan bizi diran giza-emakumeek, goizetik gabera etengabeko lan eta nekeen ondorioa da.

Baserriak urteen junean bizirik zaitu duan gordailurik bikaiñena, euskera da. Ni beterinarioa naizen aldetik, berrogei urte luzetan baserriarekin izandako egunero-ko ar-emanetan, ongi asko ikusi det, zenbat eta erdera-kutsu gutxiago izan, zenbat eta erdera gutxiago jakin, orduan da euskera aberatsagoa dutela. Norbaitek esan du, baserria euskeraren ikastetxe Nagusia dala eta ala da. Aiton-amon askoren izketa entzunaz, askotan ao-zabalik, atsegiñez txundituta egona naiz.

Jauregiberri zuberoar andere agurgarriari entzun izan nion, euskalduna irakurle baiño entzule ohea zala. Euskaldunak entzunaz ikasteko egokitasun ohea gendula esan nai zuan. Ori orrela izanik, gure arbasoek itz egiten zuten euskera bikaiña, aoz-ao, gaur arteraiño gorde dute baserrietan.

* * *

Ni Oyartzun'en jaioa naiz eta bertakoak aditz-joko batzuetan anka-sartze aundi samarrak egin arren, joskeran, aotskeran eta esaldietan, euskera oso aberatsa erabiltzen dute. Amar illabetetan, Azkoiti'ko baserrietan ibilli bearra geratu zitzaidan eta gero berrogei urtetan, Zarautz, Getari, Orio, Aya, Aizarnazabal eta ingurukoetan.

Erri bakoitzekoak, bere izkera ta batez ere bere esaldi bereziak dituala konturatu nintzan. Nakian euskera aberasteko, bide egokia benetan, baiña gaur entzundakoa burutik joan egiten zala eta, entzundako esaldiak jasotzeari ekin nion.

Lan au nere gain artzeko bi elburu nitun: bata, oraintsu esan duten nere euskera aberasteko ta euskera ikasten ari diran euskaldun-berriei laguntza bat eskeintzeko. Euskaldun-berriek itz egiterakoan bezelaxe idazterakoan, erderatik itzez-itzez itzulita jokatu oi dute. Euskera au beti aula izango da, baiña euskeraz ondo dakitenen esaldiak buruz ikasi ezker, pixkanaka pixkanaka, berez irtingo litzaizkieke eta orduan, euskera bikain baten jabe izango lirake.

Ala, ekin nion lanari. Esaldi on bat entzundakoa, ala nion nereko: Bai esaldi polita! Gogoan artu bear det! Baiña zer geratzen zan? Entzundako une berean, erdi-lotsez edo papertxo batean jartzen ez nuanean, gero etxeratutakoan idazten asten nintzanean, bein baiño geiagotan ondo gogoratu eziñik, entzun bezain ondo ez nuala jasotzen. Lotsa alde batera utzi, eta entzundako une berean papertxo

batean jasotzen asi nintzan. Baserritarrak askotan arrituta gelditzen ziran; beaien-tzat, egunero erabiltzen zuten esaldia, garrantzirik gabekoa zan eta. Ez neretzat!

* * *

Egunean-egunean esaldi batzuk jasotzen nituala, urteen junean, mordoska aundi baten jabe egin nintzan. Bein, Yon nere anai zanarekin izketan ari nintzala, esaldi-bilduma erakutsi nion; millabat izango nitun. Bere erantzuna auxe izan zan: oso lan ederra egiten ari zera, baiña aspaldiko urteetan lan ortan dabil Aita Justo Mokoroa; berarekin ar-emanetan jartzea on litzaizuke.

Ala, nere esaldi-bilketan jarraitu nuan nere aldetik eta bein, milla ta zortzireun esaldi paperean txukun jarri ondoren, an joan nintzan Aita Mokoroa'rengana. Egiten ari nintzan lanaren berri eman nion eta nere borondaterik onenarekin, nik jasotako esaldi guztiak berari eskeiñi nizkion, bera egiten ari zan lanaren barruan sar ote zitezken ikusteko, ondo zerizkionak aukeratu ta besteak baztarrean uzteko eskubide osoarekin.

Gain-begiratu bat eman zion eta egindako lana ona zerizkiola ta azterketa sakon bat egin ondoren, aukeraketa egingo zuala esan zidan. Andik puska batera, nik utzitako esaldi-bilduma biur tu zidan, geienak onak irudituz, bere saillean sartu zituala esanaz.

Aita Mokoroa'k larogeita ambost milla esaldi jasoak dituan ez, bere lan bikaiñaren berri emanez, goraipamen bat egin bearra derizkiot.

* * *

Eta orain irakurle, zurekin noa. Zoritxarrez, darabilkigun euskera, oso motela, bizitasun gutxikoa da ta erderaren bultzadak eraginda, gero ta joskera txarragoa ta gero ta esaldi jator gutxiago esaten ditugu. Euskera bizia ta aberatsa gorde na i ba'degu, esaten eta entzuten ditugun esaldi jator guztiak jasotzen alegindu bear genduke.

Euskera utsean mintzatzen diranekin izketatzen zeran bakoitzean, belarriak tente ta papertxo ta arkatza eskueran eduki. Eta esaldi jator bat entzundakoan, papertxoan ezarri.

Esaldi bat jatorra dalaren ezaugarrietako bat, erderara itzez-itzez itzulpen zuzenik ez izatea da. Adibide bezela, azken aldi ontan, nik jasotako amar esaldi idatziko ditut. Bertan konturatuko zera, nork, noiz eta nun esan duan az gain, zer eta nola esan duan jasotzen dedala.

1.—Apari baten ondoren:

Ondo? Ez! Geiegi jan degu; GEREN-GERIAN obeto.

(Eguneroko janariak janez, obeto, alegia)

Zarautz'ko Antuñano'neko atezaiaren emazteak esana. 84-X11-24'an.

2.—Jateko gogo aundia al du? Ez ba! Jateko EBAKI aundirik ez du.

Zarautz'ko Isasti'ko nagusiak. 85-V-4'an.

3.—Bei au ume-sarria al da? Bai! Urtia ASKO GEIAGO GABE umea egingo du berriz.

Zarautz'ko Argoin-aundi baserriko etxeandreak. 81-VII-2'an.

4.—Ain urduri egoteko zer du bei onek? JAN-USAYIAN dago ta ez da geldirik egongo.

Getari'ko Mirubi'ko alaba zarrenak: 80-11-21'an.

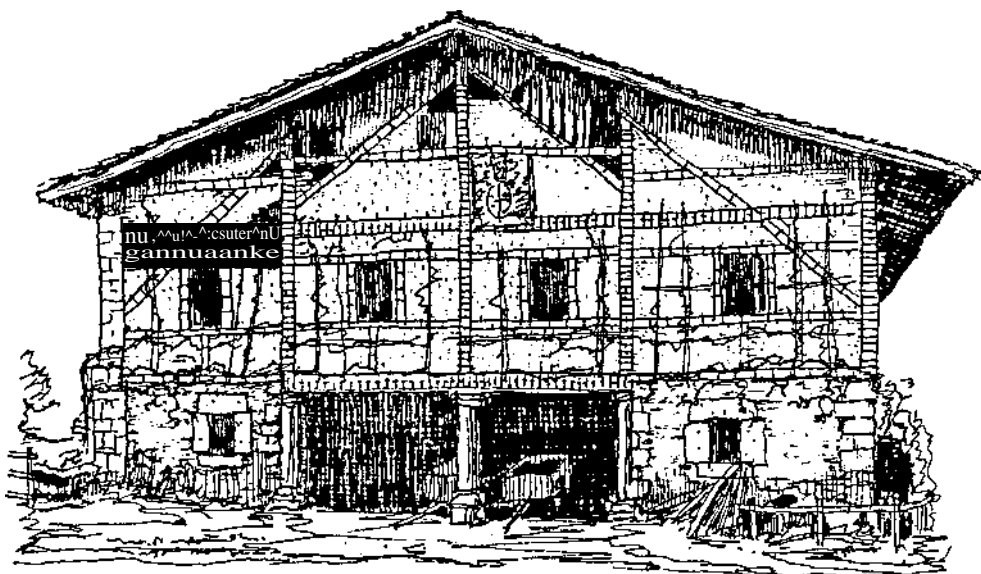
5.—A zer mutil ederra dagon... Bai! GAZTE-AZIYA ETORRI da.

Zarautz'ko Alkortia'ko alabak. 83-III-5'ean.

6.—Biurria mutil au! —Bai eta geldirik egoten ez ba'da, TXIKITU-GAIZTO EGIN-GO det.

- Errenderi'ko Pitxu'k. 83-III-7'an.
- 7.—Pattal xamar ikusten zaitut. Jateko gogo aundirik ez, ala?
Ez! Jateko aiña MODU bai ta jan ezin.
Zarautz'ko Gaikoetxe'k. 85-II-12'an.
- 8.—Mutilla ez al da orain arrantzara joaten? Ez! Itsasoak ONDO ARTZEN EZ
eta gelditu egin zan.
Getari'ko Abeta-berri'k. 72-VI-19.
- 9.—Etxeko neskamea ezkondu ondoren:
EZKONDU-BITARTE GUZIYAN, gure etxean egon zan.
Aya'ko Beoate'ko etxeoandreak. 72-VI-13.
- 10.—Beiak ondo zaitzen ditualako, gaxoaldi gutxi dituala eta:
IÑOLA ALEN gaitzari aurria artu bear zayo.
Zarautz'ko Santarba'k. 72-VI-6'an.

Oñatibia'tar Manu'k

EUSKALERRIKO MERKATARITZA LEGORREZ ETA ITXASOZ

Merkataritzak dirua eskatzen du bere artu-emanetarako; baiña, emen diru gutxi zebillen esku-artean. Batez ere merkataritza gauzen trukea zan. Atzerritik onera pasadizoan etorri zan norbaitek esan zuanez, gure artean ez ornen zuen "sagarra, sagardoa eta esnea" besterik arkitu. Kanpotik sartzen ziran gausen trukerako, zer genduen guk, euskaldunok? Araba eta Nafarro aldetik ardoa naikoa eta gana gutxi. Besterik?

Bai, lau gauza auek: burnia, artillea, barkuak eta armak.

Lau gauza oieri esker, gure Erria lasai bizi izan zan gizaldietan zear. Krisis-garaiak ere izan ziran: artillean Burgos'ekin, burni eta armetan estranjeriak, barkuetan Erregearen ordena batek sortua. Euskaldunak narru-gorritan gelditu zirala zirudin emezortzigarren gizaldian; ondorengo gizaldiak, ordea, osasuna ekarri zigun berekin.

Baiña, guk lan au, emezortzigarrenean bukatuko degu. Nun? Ebro ibaitik Adour ibaira.

DIRUA

Sal-erosketak dirua ere eskatzen du. Gutxi egon arren, zer-edo-zer ba zegon; baita diru-eramailleak ere. 1331'an Etxezarreta Pedro eta Mugerza Martin "diru-eramailleak" ziran eta mandozaiak; dirua ekarri zuten Iruñatik Real Tesorería de Navarra Gipuzkoarri zor ziona. Salbatierako alkateak baimena damaie arabatarrerri Aragoiko Erreñura joateko, bertan 250 dukatakin amalau karga-olio erosteko. Beraz, dirua ba zan.

Bai duru falsorik ere. Abantoko San Mames elizan artu zuten preso Zaballa Martin, diru-falso-egillea, 1450'an eta Erriaren zubi-azpian "potzuratu" zuten ("empozado"). Urte batzuek beranduago, beste orrenbestegaitik urkatu zuten Iruñan Berdabio'ko baserritar bat.

Fernando Katolikoak, Nafarroa menperatu ondoren, azpikeriz menperatu ere, dirua ebagitzeko aalmena damaio, Zaragozan eta Burgosen egiten zanen pare. Auek ziran sal-erosketan erabiltzen ziran diru-motak: florines, libras, ducados viejos, nuevos y milaneses, groses, torjas, reales navarros y castellanos y doblas de la banda:

Dirua ba zan; baiña gutxi bistatzen. Onela zioten euskaldun baserritarrak: "idia merabedi batean; baiña, nun da madabedia?"

TRUKEAN

Sal-erosketa geienak trukearen bidez egiten ziran. Orregaitik gauzek izaten zuten bere balorearen neurri bat: errotak, idiak, beste abereak, gariak... Bereteretxek, bere kantuan, eun idi emango dizkio bere etsai zan Lerin'go Kondeari. "Zazpi errota

berri" emanda ere, ez du etorri nai Ursuako jauregira Lantainaren alaba Juanak Jau bost bei" izan oi zan kastigua. Abereak egiten zuten kaltea ikats-kargaz nertuko zan. Burnia ere erabiltzen zuten diruaren orde z trukeak egitean: Atuxola'ri, Bizkaiko Bedia'n, 550 ikats-kargetan eman zioten errematea. Garitan ordaintzen ziren zenbait alogera. Gure Lege-Zaarrak ematen dio gauza bakoitzari bere balioa: "Uzta erretzen duanari eriotza zor zaio". "Bost edo geiago sagar-arbola ebatzitzen duanari eriotza zor zaio"...

Aberatsa ez zan diru-eskonduna, abere-askoduna baizik. Aberetik dator aberatsa. Ez da txiripaz gure Erri-historiaren xeetasunak bei, txeri, mando eta beste abereak beteak ba dagoz: Iza Martin aberatsari bi bei eta sei txerri arrapatu zizkioten; Oñaz Otxoa eskuderoak, bere jauna lagun zuela, Arraras'ko txerriak eramane zitun indarrez. Eta abar, eta abar.

XIV'garren eunkian gipuzkoarrak naparrakin asarre dabilte; merkataritza eta abereak daude bitartean. Orregaitik edo sortu ziran Iruñakin Sanguesa, Estella, Puente la Reina eta abar erri-bilduak nafarroako lurraldeetan.

Gipuzkoan berdin gertatu zen Errenderi, Tolosa, Ordizia eta Segurakin. Nafarren erasoetatik gipuzkoarrak defenditzeko sortu ornen ziran erri-bildu bezela. Nafarrak sartzen bait ziran lapurretan Oiarzunen, Geerastegin, Eldusienen, Gaztelun... gipuzkoarrek ori berbera egiten zuten Amezkoan, Burundan. Lege Zaarra tarteko zala; onela dio Gipuzkoako Fueroak: "Por quanto en tiempos passados se acostumbraban hacer muchos rovos, muertes y daños por los Navarros... que quando pareciere necesario, ressitán los de esta Provincia y hagan el daño que pudieren a los Navarros y otros estrangeros que les hicieren daño" (T. XXIV, cap. II).

Bizkaitarrakin artu-eman obeak zeuzkaten giputxek; baiña, ez beti. Lapurretak eta indarkeriak bizkaitarren kaltean zirelako jaso zuten Markina erria, giputxen aurka.

EUSKAL-ERRIAK ESKEINTZENZUNA

Sal-erosketa trukean egiten ba zan, zer zuan Euskal-erriak truke orretan eskeintzeko? Ez ogi eta ez ardo. Sagarrak, sagardoa eta esnea, bateren batek zionez. Lope de Haro bizkaitarrari buruz, onela dio Fernán González poemak: "sagarretan aberats; ardo-ogitan eskas".

Donostia'ko Fueroak arraiñak, ogia, ardoa eta aragia aitatzen ditu; baita barazki, matsondoak eta beste arbola muetak ere. Estellakoan, berriz, ardiek, txerri, mando eta astoak, oillo eta usoak... baso eta oianak. Bizkaikoak garbi aitortzen du bere eskasia: "por quanto la tierra de Vizcaya es muy montañosa e non siembran ni cojen pan nin han las otras vituallas q. así puedan mantenerse". Gipuzkoak, berriz, onela dio: "producen los campos todo género de granos para el uso de las gentes, aunque no en la bundancia conveniente".

Nafarroaren bizi-moduak nekazaritzean zuan bere oiñarria. Ardoa zuan naiko ugari eta beti ala izan du. Gana, berriz, 1428'an bearzuanaren erdia bakarrik. 1695'an, ordea, idazti batek dionez, ardotik eta garitik ateratzen dute dirua; beste gañantzekoak etxerako aiña.

Araban ere berdintsu. Eziñ esan Euskalerrian ez dagoalarik ez ardo eta ez gari; sagarra bakarrik, baizik. Egia da Bizkaia, Gipuzkoa, Lapurdi eta Zuberoari buruz; baiña, ez da egia Nafarro eta Araban buruz. Ba dakigu Benabarra beti izan zala Nafarroaren seigarren merindadea: "La Merindad de Ultrapuertos".

Sagarrak ugari Gipuzkoan: Hernaniko mendietan-zion garai artako emendik pasa zan etserritar Leon Rosmihal jaunak-sagasti ugariak ikusi ditut inun ez bezelakoak; milleka sagar-arbola ditu edozein baserritarrek.

Eta Bizkaiko Lege Zaarrak onela dio abereeri buruz: "Hay abundancia de muchos ganados y cría". (1526, Tit. 34, Ley 1). Berri au Euskal-erri osokoa zan. Bizkaiak zio-

na esan zitekean, bere aldetik, alderdi bakoitzak. Nafarro eta Araban abere geienak ardi eta auntzak ziran; beste alderdi guztietan, berriz, ardiak izan arren, beiak eta idiak ziran geien, esnetarako bezela aragi eta lanerako ere.

Artillea era ba zan; baita liñua ere eunak egiteko.

Bi itzeetan: garia edonun artzen zuten, garagarra, oloa eta artatxikiakin (mijo), alderdi batzuetan bear aña artzen ez ba zuten ere. Oietzaz gaiñera Nafarroan eta Araban, lentejak, babak, illarrak eta añaia (centeno). Ardoakin, olioa ere bai. Danetatik zerbait.

FERI ETA AZOKAK

Azokeetan agertuko dira esandako gauza oiek eta askoz ere geiago. Erri askotan egiten ziran azoka-egunak: asteoro Estellan (1164'ko Fueroan agertzen da); baita Urroz eta Monreal'en. 1461'an Huarte-Arakilen; 1491'an Seguran; 1751'an Ordiziako Villafrankan. Tolosan asteoro iru egun ziran feridunak...

Baionako feria aparta zan. Oso antxiñakoa. Goieritik ere joaten ziran giputzak. Arabakoak Gazteiz'en, Puente la Rá, Berguenda eta Armiñon'en Miranda de Ebroren aurka.

Beste bi feri daude oso bereziak: bata Euskalerrian, Iruñakoa; bestea, gure Erritik at: Medina del Campokoa. Medinara joaten ziran Bilbotik, Gazteiztik eta estranjeriatik ere bai. Euskaldunek ara eramaten zituzten gauzak, salmentarako, auek ziran: ardoa eta La Rochelle eta Normandiako gariak, oialak, konserbak, narruak, Ingalaterra eta Flandes'ko esku-lanak.

Feri garrantzitsuena Iruñakoa zan. San Fermiñetako azoka, 22 egun irauntzen-zuena. Euskal-erri osotik etorri oi ziran merkatariak. 1541'an agertzen dira ango erri auek: Urtubi, Sara, Hasparren, Doniane Loitzun eta Ainhoa. Lapurdiko "bost uriek" bere eskubideak aitatzen dituzte Iruñatik jeneroak petxarrik ordaintzeke ateratzeko. Gipuzkoako Fueroak ere onela dio: "Que durante la feria de Pamplona no se hagan pagar derechos algunos de Aduana en el Reyno de Navarra a los que de esta Provincia fueren a comerciar a dicho Reyno" (Tit. 18, cap. XII).

Beste aldetik begiratu ezkeroz, bazkarietatik eta amarrenetatik alegia, emen ikusten dana da, ez zala ezer falta. 1599'an gure portuetako arraiñak zenbatzen dira onetakoak: legatza, bixigua, itxas-aingera, tramana, mielgia, atuna, sardiñak, txixarruak, merua erraya, itxas-kabra, perloia, langosta eta abakandoa, lupiñak, saburdiñak, aingera txikiak (angula?), amorraiak, izokia (salmón), antxoak eta abar.

Emen ezer ez zan falta kanpotik ekartzen zituztelako bear ziranak.

MUGA-BARRUKO MERKATARITZA

Bear zitun gauza asko kanpotik ekarri Euskal-erriak. Bearkizun ori betiko lelo bat bezela agertzen zaigu lege Zaarretan eta agintarien asmoetan. Enrike IV'garrenak onela zion 1462'an: Bizkaiak ogiz, ardoz, olioaz, aragiz eta beste zenbait gauzez ornitu bearra du. Bizkaiko Fueroak dionez bizkaitarrak ba du eskubide ogiz, ardoz eta arraiez bere burua janaritzeko eta orregaitik egintzendu zortzigarren kapituloan, Bizkaiara datorren ontzi orok, kargaren erdia bertan saldu bearco zula. Gipuzkoako Fueroak gipuzkoarrek eta lapurtarrek ba zutela eskubidea dio, batetik bestera jeneroak eramateko" como trigo, abena, abas, zenteno, maiz, garbanzos, arbejas, vino, vacallao, grasas, rabas, sal y generalmente todo genero de mercaderias" (Tit. 19, cap. IV, 9). Oñatiarrak Arabatik ekartzen zuten gana. Arraiña Deba, eta Ondarrutik zabaltzen zan. Iru "Aduanilla" zeuden Gipuzkoan. An pasatzen ziran jeneroak auek ziran: piparmiña, azukarra, itxas-aingira, balea, sardiña, kanela, klabillo, pikuak eta izoki gazitua (salmón). Enrike IV, estranjerietik datozten barkueri au agintzen die: ezer Donostiatik eraman nai ba dute, aurrez garia ekartzeko Donostira. Irureun mandoen medioz eraman zuten Arabatik Donostiara ogia 1522-X-6'an. Nafarroak bere uztek eskasak ziranean, orduan Bretaiñatik ekarri oi zun garia Doiane Loitzungo eta Baionako portuak zear. Aragia eta erraiñak ekarri bearrezkoak zitun aiek ere. Biz-

kaia Arabakin konpondu oi zan eta Gipuzkoa Lapurdikin naiz-eta españolak frantsezekin bitartean burrukan ibilli.

Iru alditan gutxienez palta izan zen garia Tolosan. Oietako bat 1615'an gertatu zan, Felipe III eta bere alaba Tolosara etorri ziranean. Jai aietarako Nafarroatik gauza auek ekartzea erabaki zuten tolosarrak: 500 fanega gari-iriña, 600 garagarrena, ardorik onenetakoen 30 karga, Canarias'tik 20 bota-ardo; proportzio berean, idiak, ariak, urdaiak, egaztiak, arraiñ-freskua, egur-ikatsa eta abar.

Arabak ba zitun aspalditik, bere artilleak Nafarroan sartzeko eskubideak. Nafarroak, berriz, bere artilleak Doniane Loitzun eta Baionan saltzen zitun; batez ere Erronkari, Salazar eta Aezkoaren ballaretatik, ballara oietan bizi bait-ziran 300.000 ardi eta geiago. Auek eramaten zuten baita-ere ardoa, erregaliza eta burnia. Burni au Nafar-mendietako oletan egiña. Orreaga (Roncesvalles) eta Benabarretik pasatzen zutena. 1295'an keixak zituzten Baionako burnigilleak Nafarroatik zetorkien iltzeen kompetenziagaitik.

Orra zenbat merkatu-arazo Euskal-erriko mugaz-barrutik. Goaz kanpo-aldekoak ikustera.

MUGAZ-KANPOALDEKO MERDATARITZA

Bizkaiko Fueroak bear ziran askatasun osoak ematen zitun bituallak Frantzia, Ingalterra eta beste nazioetatik ekartzeko. Berdin dio Gipuzkoakoak ere. Ba zuan onek Errege Katolikuen agiri bereizi bat, 1489'ko Ilbeltzaren 24'koa, estrajeritik gariakin edo beste janari motaekin zetozen merkatarieri eragozpenik ez jartzeko.

Araba Burgostik eta Tierra de Campos'etik ornitzen zan; larri aldietan Errioxa, Medina, Toro eta Zamora'raiño zabalduko zan jenari-billa. 1712'an kakao, azukarra eta tabakoa dabilta naastean merkatu-gaietan.

Oiñatiarrak olioa Aragoi, Alkarria eta Andaluziatik akarri oi zuten. Bakaillaua eta beste zeziñetako arraiñak Irlanda eta Bretaiñatik etorri oi ziran guregana. Itxasoz geienak, danak ez ba ziran. Bizkairako, danak itxasoz, bai arraiñ eta bai beste jatekoak Bretaiñatik bezela beste Frantziako errietatik ere.

Errege Katolikuen garaian, Lekeitio eta Bermeora, itxasoz ekartzen zituzten ogi, ardo, aragi, gatza, leka-ale, olio eta ezta. Errioxan eta Gastelanian eskasia zego-lako Markiñak, 1550'an ardoa Burdeostik ekartzea erabaki zuen. Bizkai guztirako garia legorrez Gaztelaniatik ekartzen zuten, eta Andaluziatik urez; ardoa, berriz, Errioxa eta Gastelaniatik. Nafarroak 1566'an, gari-bearrean, Aragoi eta Gaztelaniatik ekarri bear izan zuan; baita ere "itxasotik". Eta, abar.

Zer eskeintzen zuten euskaldunak janari oien truke?

Tirso poeta españolak onela dio:

"montes de hierro
habitan los vascos".

Ona lenengo eskeintza: burnia.

BURNIA

Trukean erabilia eta bete eginkizuna oparo bete zuena.

Lege Zaarrean itz auek uneoro agertzen dira: "hierro por bastimentos": Jatekoen orde-z, burnia. Euskal burni ori munduko baztar guztietara zabaltzen zan. Legazpiakoa Gaztelania, Portugal, Ingalterra, Flandes, Italia, Afrika eta Ameriketari-ñ.

XVI eunkiaren erdi-aldara Nantes urian sartzten zan burnitik %90 burni euskaldu-na zan. Bilbotik, Mondragoetik, Zestuatik, Balmasedatik... joana. 1152'an asi eta 1451'arte Baiona Ingalterraren menpean zego-n; orrela, bera gertatu zan bidea eus-kaldunen eta inglesen arteko artu-emanetan. Ingalterrarako ez-ezik baita Bearne eta Normandiarako burniak ere Baionatik irten oi zuten.

Indietara joaten ziran ontzi guztiek eramaten zituzten beuroen barruetan burni tonelada asko. Florenzia'ko idazti batean irakurtzen danez, gure burnia, ugari baiño ugaria irten oi zuan Bermeo, Getaria eta Donostiatik. Noraino? Sevilla, Brujas, Lisboa, Ingalaterra... eta Barzelonara.

Arazo onetan gurekin artu-eman aundienak izan zituna, Europako nazioetan, Holanda izango zan garai aietan. Normandiara joaten ziran ontziak burniz, andik etortzen ziran gariz. Onekin batera urdaiak eta eunak ekarri oi zituzten Deba, Mutriku eta Ondarrura; portu auetan gero burni-barrak eta aingurak kargatzeko. Oietako barku batek, "Katherine" izenekoak, bere kapitana Riou de Bozec, bretoiña, 46 tonelada-gari, 500 barrika-koipe, 4 pipa-neurria arraiñ eta 18 ojal zuriko piezak ekarri zitun iru portu oietara; gero bertatik 507 kintal-burni eta 6 aingura, barkuentzako, eraman zitun.

1515'an, Gipuzkoako Korrejidoreak, Debatik itxasoz irtetzera zijoan burniari eragozpenak ipiñi zizkion. Probintzia aurrez-aurre jarri zitzaion Korrejidoreari: emen landutako burniak bideak libre zitula edozein Estranjeriko portuetara. Eztabaida Probintziak irabazi zuan eta Felipe II'k eskubide ori esagutu zuan 1518'an, "en retorno de bastimentos traídos a Guipuzcoa".

Burni-meatzak baztar guztietan agertzen ziran Euskal-erriko mendietan. Goi-alde-tik Montory eta Santa Garazi'tik asi (Zuberoan), Bost-Uri (Cinco Villas Nafarroan), Mondragoeko Udala-mendian eta, batez ere, Zeraiñ'en. Zeraindik sortzen omen zuten antxiña-antxiñatik burni-meatza Azpeitia, Ordizia, Arerja, Zegama eta Segurako ola guztiek.

Oiek orrela dirala, ordea, Bilbo ingurua zan burni-meatzetan aberatsena. Mendi osoak ziran burni-gai. Oietaz ari zan, ziuarki asko, Plinio erromatarra onela idatzi zuanean: "totus mons ex hac materia ferri est"-Kantabriako itxas-aldean "mendi osoa dago burniz".

Somorrostro'ko meatzak bertatik eta Bermeotik irten oi zuten mundu zabalera, urez; legorrez, berriz, Balmasedatik aurrera mandoetan. Onela zion frantsez batek inglesari, burniari buruzko eztabaida batean: "Itxas-ontziak egiteko burnirik onena euskalduna da, ausitzeke okertzen bait-da". XIV gizaldiko esanak. Somorrostroko meatza baztandarrek bertakoakin naasian jartzen zuten. Erameteko, lenengo Doniane Loitzunera itxasoz: andik legorrez Amayurretik Baztanera.

Burnia ba gendun trukerako; baita artillea ere.

ARTILLEA

Euskal-ekonomian, XVIII aukirarte, burnia eta artillea izan ziran garrantzirik aundiena izan zutenak.

Nafarroatik urteero, XVI gizaldian, ja 30.000 arrua artille eraman oi zuten La Rochelle eta Flandes'era. Nundik? Donostiatik eta Doniane Loitzunetik, urez. Salazar eta Erronkari ballaretako artilleak, 1604'an Donostiatik irten zuten Ingalterrako.

Gaztelaniako artillea, berriz, nafarra baiño bi aldiz galestiago, Frantzi eta Flandeserako Bilbotik, Portugaletetik eta Debatik irtetzen zuten, zazpi milla tonelada urteero. Pleitak galestiak irtetzen eta merkatzearren, bueltan andik zer-edo-ser ekarri bear. Zer? Eunak eta oialak.

Burgosak leendik zeukan "Consulado" bat eta Bilbok berea lortu zuanean, bi uri aukeraren arteko asarrea sortu zuten, esportazioko eskubi guztiak beretzako nai Burgosek. Onek boikota egin zion Bilbori eta bere artilleak andik aurrera Portugaletera eraman zitun. Gaztelanian zati bat Segobiaraiño, Errioxa, Nafarroa eta Bizkaiko artilleak Debatik irten oi zuten.

Ona zerrenda bat agerpenerako:

URTEA	BILBO	DEBA	URTEA	BILBO	DEBA
1561	827,5	—	1561	158	
1562	1.356	—	1562	—	
1563	550	—	1563	—	
1564	1.396	—	1564	—	
1565	56	—	1565	—	
1566	352	—	1566	57	
1567	557	—	1567	317,5	
1568	487	—	1568	—	
1569	—	—	1569	273	
1570	256	205	1570	1.248	
1571	298	330	1571	1.405	
1572	70	14	1572	2.299	183
1573	91	129	1573	2.104	88
1574	159	250	1574	259	
1575	—	498	1575	948	786
1576	—	536	1576	649	448
1577	—	412	1577	545	83
1578	18	522	1578	276	237
1579	87	454	1579	49	

Auek Flandes'erako ziran.

Auek, berriz, Frantzia'rako.

Sakak dira neurri; Falndes'en saka batek 8 arrua zitun. Frantzian, 10.

Salazar eta Erronkeri ballarak ezezik baita Iruña, Tudela, Errioxa, Zaragozako artileak ere Donostitik atera oi ziran itxasora. Nafarrak beti izan dute Donostiako joera. Errenderiak berak eskeintzen zien bere burua; baiña, nafarrak Donosti naiago eta Donostiren mende zegon Pasaia. Santxo El Sabio nafarrak eman zion Donostiari bere Fueroa eta arrezkeroz, nafarren portu biurtu nai.

Alfonso VIII kastellanoak Gipuzkoa menperatu zuanean, orduan Santxok Baionara jo zuan, nafarrentzako porturik egokiena bezela...

Gerora barkuak ugaritu ziranean, artilla baiño itxas-ontzi geiago zegon. Lenengo, Burdeosko ardoak Flandes eta Ingalterra karretzeko kontratua egiñ; gero, Mediterraneo itxasoan sartu Italiatik Flandesera merkataritza egitera. Euskal-erriko itxasgizona itzal aundiko merkataria biurtu zan. Zer mogimendu zegon ikusteko Bilbo artu degu eredu; baiña, portu guztientzako balio du gutxi gora-bera. Ona: zertzuk flete edo pleita zeuden une berean:

artillea Flandes eta Frantziarako; burnia Valenciarako eta Malagako frutak Jerez'erako; xaboia, piper, klabo eta kanela Galiziarako; intxaur-moskatua, koipea, urraida (cobre), olioia La Rochellerako eta ardoa Gaskuñarako; konejuak, azafroia, seda, Frantziako oial gordiñak; arroza, almendark, Bretaiñako euk zurian, Flandesko oialak, datilak, India eta Irlandako narruak, gariak, zekalea (centeno)...

Barkuen ugaritasunak merkataritza ugaltzen zuen eta merkataritz onek, barkuak ugaltzen zitun. Auxe da euskal-ekonomiaren irugarren zatia.

Arrinda Anes eta Donato

EGUZKITZA'TAR JON GURUTZ

1875-1919

NOR ZAN

"Gure erri maite oni bere siñismen eta ekandu onetan iraun-azteko lenen eta aurrenengo Goiko Jaunaren laguntza da; baña orren urrengo eguzkiaren azpian daukagun laguntzarik onena, geure euskerea da; laguntzarik onena Euskalerrriaren gogoia, bere izakera berezia, bere barreneko arpegiz darakusan ispillua, geure asabagandik datorkigun euskera zaar au. Izkuntza aldatzen da, baña gogoia aidatzeak, aurreragoko siñiste, ekandu ta izakeraren aldatzea beragaz daroa; augaitik Euskalerrriaren, bere siñeskuntza ta ekanduei eutsiteko, bere gogoari, gogo orren mendu ta izkera bereziari eutsi bear dautsegu; baña oni eni eutsiteko, bere gogoari, gogo orren mendu ta izakera bereziari eutsi bear dautsegu; baña oni eutsiteko, euskerea galdu ez dedin, lan egin bear dogu. Gizon eta erri bakoitzak izkuntzaren bidez bere barreneko bizia agertu ta azaldu daroa; augaitik, edozein errirentzat berena, bere mendu ta izakerarena, agerpenik garbiena bere izkuntza da; Euskalerrriarentzat euskerea".

Lemoa'n jaio zan Eguzkitza abadea. Il bere bertan egin zan, Mikel Zarate'n "Bizkai'ko Euskal Idazleak" liburuan diñoskunez: "Gizon fiña zan Eguzkitza eta, idazlan asko egin ebazan eta, sakonak. Sustraira, gunera, sakonera joten dau beti. Eta augaitik, gai sakonak darabiltz geyenetan.

Teologi gaiak, Filosofi gaiak... Jakintza arloan diardu, euskaldunak eta, euskerea jakintza maillaratu nairik. Eta jakiña, euskaldun irakurleak bakarrik ulertu daikeez ondo aren idazlanak: "Garbitokiko arimaen illa Sarda y Salvaniren liburua euskera-tuta, "Andra Mariaren Loretako illa", "Gizarte Auzia", (Ugazaba ta langille arteko goraberak: Sozialismoa, komunismoa ta abar zirala ta etzirala sortu zan gizarte-azua azaltzen dauan liburua. Idazlan txalogarria, euskeraz gitxi erabilli oi diran gaiak darabiltzalako. Gaiñera, aldi aretako gizarte ta politika giroa ikusteko bere zerbait balio dau. "Kristau Ikasbidea", Teologi guztiaren laburpena. Gaiñerako lanak aldizkarietan argiratu ziran: Jaungoiko-Zale", "Ekin" "Euskera" "R. I. E. V.'n", eta abar.

Euskerea goraltzeko zenbat Itzaldi eder eta idazlan argigarri!!

EGUZKITZA (R. I. E. V.) 1924

1924 garreneko Etudes Basques daritxon XV garren tomoan dator Eguzkitza euskaltzain jaunaren euskal izpiakerari buruzko lan argidoi sakona, onako izenburuz: "ITZ BIKOITZAK DARAKUSKUEZAN EUSKAL IZPIAKERAREN (Fonetikaren) ARAU BATZUK".

Ikasketa onen sarrerako ataltxo bat jartzen dot emen, gramatikalari ospetsuaren barri izan dagigun. "Euskerearen izpiakerari buruz, aspaldian ainbat lan ede egin

dira; baña sail au osoro aztertu ta ondo ezagutuorduko, oraindik euskalariak ekiñaldi garratzak egin bear izango dabez. Gure izkuntza onen izpiakerara osoa ezagutu ta irakasteko asmoz lan egin daben euskaltzaleak, benetan txalogarri dira: gauza ezkuturik asko erakutsi dauskuez, eta onako lanetara zale diranai, bidea iriki dautse, baña, izpiakera osoa noz-edo-bein ezagutu nai ba-dogu, gai bereziak artu ta atalka lan egin bear dogula deritxat. Gero adimen zolia ta onetarako asti ta gogoa daukazanen batek, lan berezi guztiok ikasi ta izpiakera osoa azaldu dagientzat orain berarizko lanok egitea ondo baño obeto litzake.

Beste enparauak alde batera itxirik, txosten onetarako iru igidin autu dodaz: "d-g—r", iru igidinoneik itz bikoitzetan artu daroezan aldakuntzak, guztien artean ezauenenak dira ta euskalari geienak aitatu dabez; baña aldakuntza oneitzaz orain arte esan ez dan zertxubat esan daikedala dirudit eta, neure gogora etorri yatan ori zuzen ala oker dagoan, nik baño geyago dakian norbaitek ikusi, aztertu ta erabagi dagian, neure eretxia azaltzera".

Eguzkitzaren ikasketa lan jakingarri onek zazpi orrialde betetzen dauz eta banatua dator lau ekitaldi edo ataletan. Gaia ez dot aztertuko ba, ori izpiakelari batena litzake eta orretarako, jakiñez ganera asko luzatu bearra izango neuke baña, nik ulertzen dodanez, idazle on baten aurrean aurkitzen garala. Tamalez baztertua daukagula autortu bear bizkaieraren maixu jakintsu au. Mezedegarri izango litzake bai bizkaiera ederrarentzat eta euskalki guztientzat aren sakabanatuta dagozan lanak ta bear dan lez jazo ta argialtzea.

EGUZKITZA EUSKALTZAIN JAUNAREN ITZALDIA

(Doneztebe-n, 1923'garren iraillean)

Lizarraga'ri buruzko barri-emote edo aren bizitzaren eta, arek egindako idazlanen agerpen edo zeartasunak azaltzea, bere lagunak bizkarreratu eutsoen eta sakontasunezko jakinduri eta zeartasun aundiz bete eban agindutako eginkizun zailla bezin garrantzitsu ori. Ona emen itzaldi asieran zer diñon:

Andere ta jaunak: "Irakurtzera noayen lantxo zarpail eta zirtzil au nere gogoz ez nuan nere gain artu. Euskaltzaindiko nere lankide maiteak poliki-poliki lepora egotzi zidanen. Ayek ori egin zutenean, batzarretik urruti nengoan ni eta egunarietan beren asmo au irakurri nuanean, nere baitan erran nuan: "Nire lagunak lanaren gaya bai, ongi autetsi dute; baña langillea, oso gaizki".

Adiskide kide oyei atsegin ematekoz, napar- seme ta apez argi batek, bere euskaraz, idatzi zituan liburuetaz itz egin bear dut; baña napar euskaldunen aurrean ortaz jardukitzea, neri, Bizkai'ko euskera edoski nuan eta bertze euskaldietan motel nagon oni, bertze iñori baño anitz eta anitz zallago zait. Ori edozeiñiek daki.

Bertzalde, Euskaltzaindi ontan napar eta gipuzkoar idazle ain tzatsu ta trebe badira, ta oyetatik edonok lan au askotaz obekiago egin lezakean. Au onela dalarik, nere lagun oyeke ¿zer ari ote dira? ¿nora ¿nora begira ote daude?". "Ta, Euguzkitza jaunak onela darrai:

"AU zala-ta neri egotzitako egikizun au, euliak kentzen diran bezela, astindu ta nere lepotik jaurtikitzeko asmoz zapuztu ta asarre samar nijoan urrengo batzarrera. Nere asmo ori azaltzen asi nintzalarik, urbil zegoan lankide batek belarrira esan zidan: "Napar apez baten lanetzaz mintzo bear zera Doneztebe'n. Ortarako napar naiz gipuzkoar euskaltzain bat zenbait egokiago izanen zala deritzazu noski; baña egokiena zein dan jakiteko gauza askori begiratu bear zaie. Adi ezazu: "Naparroa Euskalerriaren sortaldean, Bizkaia sartaldean daude; Bidasoa'z emendik darabilzki-gun euskalkien artean, bata bertzearengandik urrutien daudenak, napartarrarena ta bizkaitarrarena dira: guztien arteko besarka laztan, apa gozoaren billa gabiltz aspaldi ta napar euskaldunai anai-besarka maite ori emateko, zu, Bizkai'ko euskaltzain ori autetsi ziñugun. Bizkayeraz antzetsu ta trebeago zaude noski: baña, ortarako lain ba-dakizu ta, zere itzaldia gipuzkeraz egin zenezake ta orrela egin ezkeroz, zere

euskalki ta Napparroa'koaren bitarte dagoan bertze au (gipuzko-euskalki xamur au) zure besarka laztan orren begizta, txibistin ta oropil bizi, sendo ta iraunkorra ere izan diteke".

Au entzunaz (diño Eguzkitzak) nire beldur eta kezka guziak berealaxe deuseztu ziran: aizeak edo eraman zituan. ¿Zer? erran nion:

—"Napar euskaldunei bizkaikoen besarka gozo, ezti ta maitatsua emateko; ango euskaltzalén biotz-barnetiko apa laztana napar euskaltzalei ekartzeko, Bizkai'ko euskaltzain txiki au autu nauzute?

—Ongi dago. Egikisun eder eta bikaña, lan atsegiña da ori neretzat. Gogo ta biotzez, atsegin ta poz aundiz eginen dut".

Ori erantzun nion eta ortara nator, andere ta jaunak. Euskalegun oyeke egin eta ospatzeko, aurtan Napar-iri garbi, lirain, polit-eder auxe autetsi dugu. Bere zugazti mardul, lats bizkor, ibai garden ta ur-jauzte politez; bere mendi jagi, larre ta zelai orlegiz; bere mendizka ta ibar atsegingarri oyetan, ursoak bezala, an-emenka bananduta dauden etxe zuri ta ostatu ederrez, Donestebe onek Napar-mendietako atsegingotoki zoragarria dirudi.

Napar- anai maiteak, iri-polit ontara Bizkai'ko euskaldunen agurrik gozo ta eztieta dakartzutet, Euskara, gure izkuntz zar eta maitagarria, geronen izakera bereziaren agerkunik ederrera, gere gogoen asnasa ta gere odolaren bitsa bezala dan izkuntz au, piztu ta pizkortu, landu ta edertu, sendotu ta zabaldu nairik, an, goiz eta arrats, lanean diarduten guzien izenean dakartzutedan laztan samur au, otoi anayak, txera aundiz, abegi onez ta gogo beroz ar ezazute. Odolez aurride, guraso baten seme geranok, asmo ta txede berdiñaz euskararen alde lan egiteko, elkargo ta eztaiyak egin bear genituke. Biotz barnetik damatzutedan besarka laztan au, eztaibesarka gozoa betikoa izan bedi, bere erestuna bitarte daukagun gere anai gipuzkoarren euskalki xamur, bigun, eztieta dalarik.

Bear nuan bezela, Bizkai'ko euskaltzalen izenean, zuoi agur egin eta apa eman ondoren, nere itzaldi onen gaya adierazi bear dizutet. Euskaltzaindi'ko nere lagunak izendatu zidatena, uraxe bera da: Lizarraga'tar Joakin, Elkano'ko animazai izan zanaren bizitzaz eta iaun onek euskaraz idatziriko liburuetzaz laburkiro mintzaturen natzaizute. Eta errexago uler dezazuten, gipuzkoerakin goi-napar ipar-aldeko euskera pizkatxo bat naasiren dut.

Onarte entzundakoa Eguzkitza'ren itzaldi-sarrerako itzak, berbak doguz, berak diñoskun lez, "gipuzkoarekin goi-napar ipar-aldeko euskera pizkatxo bat naasiren dut". Emendik aurrera zuzenean Lizarraga'ren bizitzari buruzko zeaztasun barriak bat emoten dauzkuzala. jaioterria, gurasoak, eta abar. Bigarren atalean idatzitakoaren barri damosku, argitalduak ta argitaldu barik gelditu ziran ainbat idazlanen barri damoskularik. Baiña ori dana alboan itzirik ba, ez dot geiegi luzatu nai ta beraz Eguzkitza beraren lerro batzuk artuta or-emen, ia amaiera damotsadan arazo oní.

"¿Nolako euskara darabil? diño— Euskarak berea duan joskeraren maiz utsegiten du: baño joskerari dagozkion oker eta utsak alde batera utzirik, euskalitzen orde z erderatiko itz arrotzak ere maizegi darabilzki, nere ustez. Ori egin zuan bakoitzean, itz berririk ez asmatzearen egin batu, nik ortaz gaizkirik ez nuke erranen; baño euskalitz jatorrak alde batera utzita, batere bearrianik gabe, erderatikoak aurrez darabiltza, ta, au, nere aburuz, iñolaz ere ezin zuzentsi genezake. Alaz ere, lizarraga'k baño obekiago euskaraz idatzi zutenak aurreko mendeetan gutxi izan dira: gaizkiago egin zutenak, anitz: augaitik, aldi artan egiten zana nere gogoan dudalarik, Lizarraga'ren euskara on xamarra dala, gezurrik gabe, esan dezaket".

Eta, jarraian onako au diñosku: "Orain, zorionez, euskaltzaleak ugaritu zaizkigun egun oyetan, euskara guk apezok galdu dugula anitzek diote. Aspaldi ontan apezan aurka egindako salakuntza ori maiz irakurri dut, eta egia errateko, irakurri dudan bakoitzean, agitz aserratu naiz. Kaskarin oyeke ¿zer ari dira? erraten nuan nere baitan. ¿Euskara guk apezok galdu dugula? baño erradazute: orain arte apezak izan ezik, euskaraz ¿nork idatzi du? Euskararen alde lan-egin duten bertze jaun oyeke

¿nun dira? Beren euskarazko lan ederrak ¿non daude? Betoz gizon agurgarri oyek; beren buruak erakus bitzate ta guk apezok, bekaitzik gabe, guziei ta bakoitzari buru-gañetan eriñotz-burestuna ipiñiren diegu. Baña gure aurretiko euskal-idazlerik bikañenak, Axular eta Mendiburu, Gerriko ta Agirre, Añibarro ta Mogel ¿apezak ez al-ziran? Bai, noski. ¿Eta gure izkuntza zaar ontan oyen idaztiak baño ederragorik nork egin du? Guk dakigula, iñork ere ez. Au oroituz, erraten nuan; euskararen gal-tzea apezzen obena ¿nola izan daiteke?...

"Euskararen galtzean euskaldun guziak, apezak ere bai, orok beren obena dute". Beñiola gure Eguzkitzak eskur idatzitako bi liburu aurkitu ebazan Liburutegi batean... ta, jura poza diño!— ta irakurtzen asi zanean ai! zer zan a! "Gauza zakar, ezain eta itxu-orrialde osoak, aditz-laguntzallee landa, euskal-itz bat egiña bere ere ez zeukat: goyan asi ta beraño erdel-itzez josita zeuden. Nire amets gozoak aizeak eraman zituan. Liburu zakar ayek nere etxean eukiteak ere iguin ematen zidan: luzatu gabe, urrengo goizean lenbiziko liburutegira eraman nituan, eta arrez-kero begiz ez ditut ikusi. Ikusi nai ere ez. ¡Alako iguña eman zidaten! Norbaitek eratsi ta erreko ba'litu, poztuko nintzate. Kanpion jaunak ongi erran du: soinkariak bere otarrea (saskia) uzten duan bezala, apez askok ere erdal-iztegia euskarara irauli, uzkali dute. Apezok, euskara alperrik galdu dugu. Obena guk bakarrik dugula iñork uste balu, ziñez, oker legoke. Bertze enparauak, andere ta jaunak, erriko gizon eta emakumak, batez ere gure arteko aundizki ta jakintsuak, guk baño oben adiangoa dute, baña guk apezok ere, geren obena ba-dugu. Euskal-errietako apez askok, aundikeriz, beren itzaldiak erderaz egiten ornen zituzten eta Kalaorra'ko Gotzai erdaldunak euskaldun apez aundi-putz oyen arrokeri ta txandalkeria bein baño geyagotan eragotzi, gebendu bear izan zuten. Euskal-idazle anitz eta anitzek ere, mintzale ayek baño gutxiago ez izatearren-edo erriak zerabiltzan eta, ongi ulertzen zituan euskal-itzak utzi ta irakurlerik geyenentzat sartu zituzten. Au egin ezik, erriaren mallara jausten zirala uste zuten, naski: ori egin ezkeru, berriz, erria baño gorago zeudela, erriak baño geyago zekitela ... Oni euskaraz ergelkeria deritzaio; baña arrokeriak ergelkeri asko egin-arazten dizkigu".

"Bertze gauza anitzetan bezala, euskal arazoetan ere euskaldunok elkargandik urrunduta ibilli gera geyenez: etsai bezala kopet illunez elkarri begira diegu maizegi; euskaldun bakoitzak euskara osoa bere izkuntza bezala artu bearrean, berea bakarrik maitatu ta bertzeena arbuyatze onek euskarari kalte andi-izigarria egin dio. kalte au guziz kendu ezin ba'litz ere, albertzean arindu, gutxitu bear dugu ta ortarako, kalte ori ekarri digun bidea utzi ta bertze bide egokiago bat artu bear. Euskara-batasun egiñen ontan astiro-astiro, emeki-emeki ibilli bear gerala diote. Nik ere orrela uste dut: baña naiz astiro naiz bizkor, naiz emeki naiz oldarrez ibilli, urte askoren buruan baizik egin ezin genezaken lana da-ta, elkarganatzeko bide ori gaurdanik kemen eta adore andiz artu bear genuke. Emeki ibilli arren ere, ekiñen-ekiñaz, iñoiz atzera egin gabe, beti aurrera jarraikiaz, urte batzuen buruan zerbait baño geyago eginen dugu. Euskara piztu, pizkortu indartu ta sendotzeko ori bakarrik ez da aski izanen; baña ortarako bear-bearrak diran gauzen artean, ori bearrenetakoa dala deritzat". Bizkai'ko euskaldunen izenean eman dizkitzuetadan apa eta laztana betirako izan bitez: elkarganatzeko len-urratsa bedi ori, baña iñoiz gogaitu gabe, beti aurrera jarraitzeko asmoz. Aul eta en dagoan gure euskara zutiaz eta pizkortu nai ba-dugu. ¡otoi euskaldunak! gaitzen beti aiskide, beti anai, beti elkar maite. Euskara banatu, zatitu, birrindu, auldu ta eritu zitzaigun aurreko gizaldi oyetan, Lizarraga'k nonbait dion bezala, atzo aiskide eta egun etsai giñalarik, atzo besarka, egun atzaparka, atzo musuka, egun muturka ibilli gera, zoritxarrez. Emendik aurrera anai gera-eta euskaldun guzien gogoak beti anai bitez, apa ta besarka bebiltz, aingerutxoak bezala, beti musuka beude. Gure erri oni, izenez eta izanez, Euskalerri iraun-arazi nai ba-diogu euskaldunok jaungoiko eta gizonen aitzinean, orren duin egin bear gera.

Gizonen aurrean (aitzinean) orren duin izateko, guztiok euskararen alde, elkarren leyan, asmo eta txede berdiñez lan egin bear dugu jainkoaren aurrean ere orren duin

izateko, euskararen alde; orain arte, gure siñismen eta oitura garbien zaitzalle ona izan zitzaigun euskararen alde, eginen ditugun lan orietan geren gogoak gora jaso ditzagun:

Euskalerrria guziz, osoro Goiko-jaunaren erri egitea, gure asmorik lenen eta nagusia bedi, eta elbarritua dugun euskara oni, beñiola eban gelikoari bezala, Jaunak erran die: "JAIKI ADI ETA ABIL".

Eguzkitza'ren euskerazko lana benetan aintzagarria da eta arduratan artzekoa eta, tamalgarria, da, aren lanak batu, sailkatu eta Mezenas' baten batek ez argiratzea, tamalgarria olako gizon langille eta jakitun, onelako euskal idazle bat erdi aztuta, baztertuta eukitzea.

Noizbait, Esnatu, itzartu, akordatuko ete da egunen baten gure Bizkai'ko erria bere lan guztiak argitaratu eta euskaldun jator au omentzeko. Ez gaitezen bada loak artuta bizi!

GIZARTE AUZIA

Ugazaba ta langille arteko gora-berak. Egillea Eguzkitza-tar Jon. Zornotza'n Jaun-goiko-Zale'ren irarkolan 1935 garren urtean.

199 orrialdetan osotutako liburu onetan baño lenago EKIN asteroko izparringian agertu ziran idaz-lan oneik. Sarrerako Oa a'n onela diño: "Ekin'en 46'gn. zenbakian auxe idatzi neban: "Gai au zeatz eta osoro azaltzeko asmuz enintzan asi. Asmu ore-gaz EKIN'en idazten beste bazkide bat asi zala ba-nekian. Zeaztasunak o entzat itxi-ta, gauzarik jakingafi ta bea enak lenbailen adierazo bear zirala neritxon: origaitik. Gure lugin, a antzale ta alogereko asko be gizartekeriaren sarietan jausteko a iskuan; bear bada, beste iñoiz baño a isku andiangoan egozala-ta, andi-andiak albait laste en azaltzeko asmuz eldu neutsan arlo oni. Gero gauzak aldatu egin dira ta, lengo asmuak be beste elburu batera zuzendu bear. Arlo au zeatz lantzeko asmuz EKIN'en idazten asi zan bazkide zintzo ta langille bizko a, gitxien uste genduanean, Jaungoikoak Beregana eroan dauku (G.B.), au dala-ta, esandakoak eta esan barik itxi dodazanak, pizkabat biribildu nai neukez".

A lo osoa sallean eroan ba'neu, orain atalok alka ekin e ezago josi al izango neban: ori egin enebalako, irakurle oek utsuneak sa itxu ta bi itan esandako gauzak be bein baño sa i-ago idoroko dozuz. Ori akatsa auditxua zala-ta, Ekin'en agertu ziran lantxuok liburu baten —guztiak era batera— argitaratzeko nagi ta muker nengoan; baño bazkide batzuk zirika ibilli yataz, eta norbere eretxia itxirik, noizean bein iñonena egitea be bidezko gauza dalako, EKIN'en jauzika agertu ziran atalok, al bes-tean alka ekin josi dodaz, irakurle oek eskuetan dozun liburutxu au egiteko.

Jaungoikoa lagun bekigu orain eta gero.

XXXV ataletan eratua dago aldi artako politika goraberak argi eta garbi azaltzen dauzkuzan lerro jakingarrietan Asiera dator: "Benetako sozialista ta katoliku zintzo, biak batera ¿iñor izan ete daike? Gizartekeri ta Baltsakeri ¿zeri deritxogu? ta azkenengo gaia: "Gizartera bakea, ekanduen obakuntza ¿nai ta ezkoa ete da?"

Eguzkitza'ren beste lan asko eta asko sakabanatuak of izango dira aren garaiko izpa ingi eta aldizkarietan, baño ori euskaltzale askoren arteko lana litzake.

Muniategi'tar Sabin

EUSKERAZKO IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN

BEDERATZIGA EN MENDEKO LAU LA UKI

Guazen irugarren larrukira. 863'garren urteko epaillaren 15'ekoa da. Izen-buru au darama: "De decanías et baccarizas et de hereditates de monasterio Sancti Felicis de Auka, et de VIII decanias Sancti Felicis".

"Baccarizas" "beitaldeak" dirala esaten ba'dizut ez duzu geiagoren bearrik izango izen-buru guzi ori errez ulertzeko.

Alatagutziz, jakin naiko duzu "decanias" aiek zer ziran. Ona bá: erdiaroko izkeran, lekaideen artean, "decania" maiztarren edo morroien bitartez landutako lekaidetxe baten lurrari esaten zitzaion. Askotan, —geienetan—, lurra ez ezé, lekaidetxearenak ziran maiztar edo kolonizatzailek bizi ziran etxeak ere. Lantzen zuten lurraren jabe ez ziran nekazari aiei, "dekanoak", "decani" esaten zitzaien.

Eta, baita, lekaidetxean lur eta nekazari aien arduradun zan lekaideari berari ere "decanus" esan oi zitzaion.

Larruki ontan, Sebero izeneko abatak bere burua Felix santuaren araupean jartzzen duala, irakurtzen dugu eta Done onek Oka-Mendin zuan lekaidetxeko "atañer eskeintzen diela —bere burua— zituan ondasun guztiekin: "me trado ad regulam Sancti Felicis et ad ipsos atrios sanctos".

"Atrium", "atarla" da lateraz. Beren burua lekaidetxe bati eskeintzen diotenek maiz erabiltzen duten itza: "nere burua", "orrelako lekaidetxearen atari doneari eskeintzen diot" edo "atari doneei eskeintzen diet". Polito esana. Ataritik sartzen bait da, kristau aiek penitentzi-egiteko aukeratutako lekaidetxeetara.

Auetxek ditugu larruki zar onek damaizkigun toki-izenak:

AUKA	ASSUR	PLARANO
BESCA	BRIVESCA	IUNCARIA
EGIZUZA	FAIAGO	BUSTAR
GALAFAZA	OROVI	OVETO

AUKA—. "AU", ia beti, erdiarokan "O" adierazteko erabiltzen zala gogoratzen ba'dugu, izen ori egoki agoskatzeko gerturik aurkituko gera: OKA.

Mendi baten izena da, sorkaldetik sarkaldera gaur Burgos'ko pobintzia dan lurraldea igaroaz, Ibero ibaiera doazen urak Duero ibaiera doazenetatik bereizten dituan mendiaren izena. Zuk, irakurle bein baiño geiagoan igaro duzun "Brujula" esaten zaion atea, Oka-mendian dago. Ate orrek ain zuzen bi zati egiten ditu Oka-mendiak: Sortaldeko Oka eta Sarkaldekkoa.

OKA-MENDIAK ziran, erdiarohan Euskalerrriaren egoaldeko muga. Eta Euskalerrri izan ziran Gaztela'ko lenengo erregeak, I Fernando'k, mendi aien alboan dagoan Atapueka'n, 1054'ean, IV Garzia Naparroa'ko Erregea garaitu zuan arte. Borrokaldi artan il zan Garzia.

Malzurkeriz ibilli zan Errege Gaztelarra. Beti izan bait da maltzurkeria Gaztele-
rriak, eta bere alaba dan Españi'k, Euskalerrria menderatzeko erabilli oi duten jardun-
kera.

Oka-Mendietan, gaurko Burgos uritik sortalderuntz 37 kilometrora, bazan AUKA izeneko erri bat ere, V mendea ezkerre gotzai-erri izana. Gaur Oka esaten diogun ibaiaren ertzeko muiño batean zegoan, oraingo Villafranca de los Montes de Oca'tik urbil. Bada oraindik muño artan "Santa Maria de Oca" deritzaion basaelizatxo bat.

Mauritarrek ezereztu zuten, 713'tik 717'ra bitartean, Oka eta bere elizbarrutia. Eta "Diccionario de Historia Eclesiastica de España"k dionez, lur aiek Kristauek birribazi zituztenean birreratua izan ornen zan IX edo X mendean elizbarruti ura. Oker dabil, VIII mendean bertan inguru artako lekaidetxe-abata bik, "abbas et episcopus", esaten bait diote beren buruari.

1079'an ezabatu zan betirako Auka'ko Elizabarrutia, urte ortaz gero ango goz-
tzaiak Burgos'era aldatu bait ziran; ordurako, IV Garzia neparra garaituta beratzat
artuak bait zituan lur aiek Gaztela'ko Errege maltzurak.

OKA euskal izena danik, zalantzan ipiñi ez daitekean gauza dugu. Euskalerrrian aski ugari zabaldurik dagoan izena bait da. OKA, Araba'n erreka baten, arrate baten eta lurralde baten izena da. Bada Bizkai'n, —bazan beintzat, Madoz'en Iztegiak dioskunez—, izen ortako dorre bat Gernika'ren alboan. Bada beste bat ere, nere uestez, Markina-alboan. Eta aurrizki bezala izen askotan aurkitu dezakegu: OKARIZ, adibidez; edo OKARIZKETA; OKARIETA; OKETA; ta "E", eufemiz, "O" biurtuta, OKOTA; OKON...

ASSUR—. Bi aldiz dagergu itz ori, eta bietan bi "SS"z idatzia. Eskierki, bi "SS" oiek gure "TS" adierazteko erabilli zituan idazleak. ATSUR, da beraz, irakurri bearra. Toki izena baiño geiago, giza-izena dirudi, aurreneko aldian "in villa Domino Assur" eta bigarrenean "super villa de ASSUR", bait dio gure lumalari ark.

Izen orrek esan nai duana agertzeko..., ez naiz gauza. "UR" atzizkia, ezpairik gabe euskalduna du. "ATS" aurrizkia zer izan daitekean, ez dakit. Izen osoa, ATSUR, ¿ez ote da ATZUR, ots, "AITZUR"en aldaketa? Eta, orrela, "Domino" edo "Jaun" aren izengoitia? Batez ere bi "SS" oien bitartez lumalari zar arek gure "TX" eman nai ba'zuan. Orduan "ATXUR" izango bait zan euskaldun autrigoitar aren izengoitia. Ezaguna da bá karistiarrek eta autrigoiek, "TZ", "TX" biurtzeko duten joera. Jaun bati izengoitiz deitzea dokumentu batean ez zaigu egin bear arrigarri, geroagoko abizen asko, len izengoiti uts izanak bait dira.

Ez da oiturazkoa larruki zarretan, baiñan badaiteke bi "SS" aiek euskerazko "Z" txistukoia adierazteko erabilliak izatea ere. Ortaz Jaun aren izena, "AZUR", —bas-
koein eta bardulitarren "EZUR"—, irtengo litzaiguke. Izengoitia beti ere. Orain, gal-
dera bat zuri, irakurle. Ugaritasuna adierazteko, bi atzizki auetan zein ote dugu gure
izkuntzan zaarrena "ATZ" "OTZ" edo "ATS" "OTS"? Edo-ta, berdiñak ez ote dira?

"Domino" idatzi dedan ezkerre, esan dezadan berriro, larruki ontan itz ori jenitibu-
eran idatzi bearrean, —"Domini"—, ablatibu-eran idatzi zuala idazle zar arek. Orrela-
ko ortografi-akatsak baditu geiago idatzi onek, naiz aipatutako ori, egiaz, akatsa izan
ez, ordurako sarturik bait zegoan erdiaroko lateran, tituloak ablatibu-eran idazteko

oitura. Eta orrela igaro ziran lateratik etorritako itzik geienak euskerara: ablatibutik. Ain maiz-maiz erabili oi ditugun PAKE eta LEGE, adibidez.

IUNCARIA—. Itxuraz beintzat lateraturik, ots latini-itxura emanik, agertzen digu izen au gure lumalari zar arek. Zalantzarik gabe esango nuke nik euskal itza dala. Ona zergaitik: "JUN" edo "IUN" aurreizkiz asten diran izenak baditugu Euskalerrian. Ugari gaiñera: JUNDIZ, JUNGITU, Araba'n. JUNTXITURRI, Bizkaiko Arakaldo'n. Abizenak dira JUNTZA, JUUN eta JUNDARRENA.

Guk "ia" esaten diogu, gaztelarazko "junco"ri. Napparrek, "ie"; "iuntza" erderazko "juncal" izango litzake. Orrelako izen batetik lateratu ote ziguten IUNCARIA larriki onen idazleak edo geroagoko birridazleak?

Ez. Ez dezagun alare aztu, euskeran "O", oso errez biurtzen dala "U", eta, ortaz, toki-izen ura, IONKAR edo IONKARRI izan zitezela, lateraz IUNCARIA biurtua. Orrela balitz, "ION" ori zer dan jakitea izango litzauguke gaitza.

Zailla dala etimologigintza!!!

PLARANO. Ez dut itz onen aztarnarik gure iztegietan aurkitu. ARANO izeneko erri bat badugu Napparroa'n, eta ANO atzizkia nun-nai ikusi dezakegu gure Euskalerriarren zabalera guztian. Amaika iskanbil sortutako atzizkia! Beste egun batean sartuko diogu guk agiña.

FAIAGO—. Ez dakit zer etimologi izan dezakean, baiñan ez dezagun errez, ez-euskalduntzat euki. FAIARMINALDA, amaseigarren mendean Araba'n Argomaniz'ko alor bat zan. FAIDO, Araba'ko erriska bat da, Eta Araba'ko Payueta, FAYUETA, eta FAYOETA, agertzen da dokumentu zarretan. FAYO, Karrantzako auzo bat dugu. FAIAGO au, FAIAKO ote? FAIAGA, agian?

BESGA. Ibai-izena. "BES" aurrizkiz asitako izenak baditugu bat baiño geiago. (BESA'z asten diranak zenbatu gabe, "besa", beste aurreizki bat bait da: "beso"ren aldakuntza). Ikus "BES"ez asitako euskal-izen batzuk:

BESPE, Ondarroa'n. BESKU, Barakaldo'n. BESKOETXE, Erandio'n. Eta abizen bezala, BESGE ziran, be-erdiaroan, Napparroa'ko III Karlos'en laguntzaille biren abizenak, eta BESGA, XVIII mendeko pelotari izentsu batena. Orregaitik, "Enciclopedia Ilustrada del Pais Vasco" zuzen dabil, BESGA, "apellido vasco de difícil etimología" dala, dionean.

BRIVESCA—. Erromateko Plinio'k aipatzen duan erria. Eta austrigoia dala diosku. Euskalduna beraz. Antonino'k VIROVESCA eta VEROVESCA esaten dio; ta Ptolomeo'k VIRUESCA, VIRDUBESCA, BURUBESCA eta VURUESCA. Oartu zaitez irakurle. Erromate apaiñeko idazle jakintsu aiek euskal izen bat idazteko orrelako zailtasuna aurkitzen ba'zuten, eta orrealako istilluk erabiltzen ba'zituzten, erdiaro illuneko lumalari jakintza-gabeko auek izen euskaldunak idazterakoan ain baldar ibilli zirala ikusteaz, bai al giñazke arritu?

EGIZUZA—. Euskalduna dala, esan bearrik ez da. Bureba'n zegoan. Oka-mendietatik urbil. Nun, zeatz, ez dakit. "Dekani" edo maiztar-errietako bat zan. Ez naiz etimologilari-ta, bere zentzua agertzen astera ez naiz ausartuko. "EGI", toponimi edo toki-izenetan, "malda" dugu, gaztelaraz, "ladera" eta Euzkadi guztian arras zabaldurik daukagu. "ZU" eta "ZA", —"TZU" eta "TZA"—, toki-izen ortan ugaritasuna adierazten diguten bi atzizki ote dira? Ortaz, EGIZUZA "toki maldatsua" izango litzake.

GALAFAZA—. Seguruaski, GALAFATZA. "TZA" atzizkia zer dan, badakit; baiñan bere aurreko GALAFA ori zer izan daitekean, usmatu ere ez dut egiten. Ez du lateraren edo gaztelaren itxurarik ere. Orregaitik, gaizki idatzia egotea baleike, edo

lenengo lumalariak gaizki idatzi zualako, edo, errezagoa dana, gero aldaketa edo kopiak egitean, —ondorengo lumalari auek ez bait zuten eskierki euskerarik jakingo—, lumalari auetako batek itz ori gaizki irakurri, ezer ez ulertu, eta okerrago birri-datzi zualako. Ez aantzi Kukulla'ko dokumentuetan, —eta baita beste guztietan ere, esango nuke nik—, okerkeri asko dagola sarturik.

Danadala, euskera besterik ez bait zan orduan an Bureba'n itzegiten, itz orrek euskalduna bear du. Galdurik gelditu zaigun itza, agian. Euskarak, bai noski, itz asko izango bait ditu galduak.

Gaiñera Larrukiak onela dio: "BUSTAR qui GALAFAZA est, cum suos terminos", "Galafaza dan Bustar bere lurraldeekin".

Utzi dezagun bá toki "galafatsu" edo "galapatsu" ori, lengo galdera bera egiñaz: Bi atzizki auetan zein ote zaarrena "ATZU" edo "ATSU"? Ez ote dira berdiñak? Euskalki batzuetakoa geiago ote bakoitza, besteetakoa baiño?

BUSTAR—. Euskalduna au ere. Eta dokumentu ontako beste tokiak bezala, Bureba'n zegoana. Nere ustez, "AR" atzizkia "ARRI" dugu. "BUS" eta "BUST" bat baiño geiago dira Euskalerra-zear, BUSTURI adibidez. Eta BUSTO, Naparroa'n.

OROVI—. Bai al da munduan OROBI euskalduna ez dala esan lezakeanik? Bureba zarrean, erdiaro garaeian, euskara bizirik zegoala erakusten digun izena!

"BI" atzizkia, aski edatua dakusgu gure arrian: BERROBI, ARRAIBI... Geiago berriz "ORO" aurrizkia: OROBIO Bizkai'ko Yurreta'n; "OROB"ekin senidetasun izugarria duan itza. OROZKO, OROZKETA, Bizkai'n. ORONOZ, OROZ, OROZ-BETELU, OROKIETA, Naparroa'n. Eta, Naparroa'n bertan ORO. Gesalaz-Aranean. Antxe dago, ain zuzen, ORO-GATZAGA: Salinas de ORO. Araba'n ORO Zuia-Aranean menditxo baten izena da, eta Amabirjin baten baselizaren egoitza.

ORO eta OKA, —baita OÑA ere— Euskera zarraren itzik zaarrenetakoak ditugu; euskeraren aurretiko izkuntzarenak bearbada. Topinimian badiraute oraindik, eta ez da erreza, ziurki zer esan' nai duten igartzea.

* * *

11 dira larruki onek damizkigun done-izenak; jenitibu-eran la guztiak.

Sncti Felicis	Sancti Iohannis	Sancti Michael
Sancta Maria (ablatibuz)	Sancte Crucis	Sancti Pelagi
Sancti Cipriani	Sancta Agata	Sancti Saturnini
Sancti Andres	Sancto Christoforo (ablatibuz)	

Done oietatik, bat zaigu era bereizian jakingarri: Felis Donea. Gazteleraz, San Felices. Euzkalduna zan. Errioxarra. Gaur-eguneko Aro uriaren ingurukoa seguruaski, Aro'ren alboan dagoan BILIBIO mendian bizittu bait zan beintzat, bakartasunean oititz eta garbai egiñaz, bostgarren mendearen barruan.

Bere antzera bakartasunean bizitutako Doneprudentzi'k bezala eraspen aundia jaso zuan antziña artako euskaldunen aldetik. Izan ere, gure larrukirik zaarrena aurkeztean ikusi aal izan genduanez, Armenti'ko Prudentzi Doneak aipu merezia ba'zuan VIII mendean, Felix Doneak, IX garrean, bai bait zuan OKA mendietan bere omenez eraikitako lekaidetxe bat.

Bízi ez ezé il ere BILIBIO mendian il zan Felis Donea, eta ango gaztelu zarreko oitiztegian izan zan obiratua. Antxe egon zan, 1090'garren urtean KUKULLA'ko Donemillian'en lekaidetxera eramana izan zan arte. Ez arrazoirik gabe aruntz eramana! Donefelis euskalduna Donemillian euskaldunaren maixu izan bait zan bakar-bizitzan.

Aztertu dezagun, arinki, izen miresgarrí ori: BILIBIO.

Mendi baten izena izateaz gaiñera, bada antziñako un baten eta, bereiziki, uri artako gazteluaren izena ere.

Ain zuzen, Felis Donea mendi artan bizitutako V mendean bertan, emen ibilli zitzaigun Antonino erromatar idazleak aipatzen ditu uri eta gaztelu zar aiek bere "ITINERARIUM" izeneko liburuan. BILIBIO adierazi nai ornen zigun ba, idazle zar arek, LIBIO eta LIBIA idazten duanean.

Gero, "CASTRUM BILIBIUM" edo "CASTELLUM BILIBIUM" esan oi zitzaion gure uri-gaztelu ari.

BILIBIO uria mendiaren ipar-aldean zegoan, Ibero ibaiaren gain-gaiñean. Bere aurrean, TOLOÑO mendiaren egoan, BURADON izeneko uri-gaztelua zeukan. Bien artetik doa IBERO edo Ebro ibaia, eta orain bi mendi-mutur aiei, "Conchas de Haro" esan oi zaie.

Garai artan, lurralde ura dana ARABA'koa zalarik, arabatarrek babestuak izan ziran bi gazteluak; sendo gaiñera babestuak; arabitarrek ez bait ziran beiñere arabatarrei gaztelu aietako bat kentzeko gauza izan.

BILIBIO'k zer esan nai duan, iñork ez daki. "BIL", aurreizki euskalduna, aurrizki ezaguna da: BIL-BAO, BIL-BATUA, BIL-ARRUBI, BIL-ARRUZA, BIL-AÑA, edo BILA-ÑA, BILA-GOEN, BILA-BA... Edozein iztegi, -Kerexeta'renak adibidez, emango dizkizu orrelako izen geiago. Zuberora'n bada BIL-AÑE bat.

Baiñan, atzizki bezala ere, maiz aurkituko duzu BIL euskal-itzetan: MENDIBIL, SASIBIL, GARAIGORDOBIL...

Bilibio'ren "BIO" atzizkia ere, "BIL" bezain ulerkaitza egiten zaigu. Toki-izen askotan agertzen da. Araba'ko BARANBIO'n adibidez. OROBIO, Araba'n. Larruki onek ematen digun OROVI'rekin aidetasun aundia duan izena. BOROBIO, Naparroa'n: BILIBIO'n agertzen zaigun atzizki bera: "BIO", eta "BIO'ren aldakuntza dira eskierki Naparroa'ko BOROBIA eta OROBIA ere.

Gure BILIBIO au era ontara ere zatitu genezake: BIL-IBI-O.

"IBI" itzak, ibai bat oiñez igaro daitekean tokia esan nai du. "O" atzizkia berriz, edo aunditasun-adi-erazle, ("superlativo" gaztelera) edo "leku-adierazle dugu ("locativo").

"O" aurreneko zentzuan artzen ba'dugu, BILIBIO, "Bil'ko ibai-oiñez-igaro-bide zabala", ("el gran vado de Bil") izango litzake. "O" ori bigarren zentzuan artzen ba'dugu berriz, "Bil'ko ibai-igaro-bidea dagoan tokia". ("el vado de Bil").

Beti ere, BIL gelditzen zaigu zer dan jakiteke.

Eta "BIO" ta "BIL" atzizkietaz ari geran ezker, zillegi bezaigu beren izenetan atzizki oietako bat daramaten INDIBIL eta MANDONIO gogoratzea: erromatarren aurka borrokan gogor aritu ziran ilergetak: euskaldunak! Euskalerrria bait zan orduan, gaurko Lerida'ren lurraldean aurkitzen zan llerget-Erria!

Dokumentu onek aski ugari damaizkigun Doneen izenek, ez digute ezer aundirik erakusten, kristautasunaren Euskalerrirunzko etorrerari-buruz; aipatu dugun Felis Donea ez gaiñeko beste Done guztiak Eliza osoko Doneak bait dira. Zerbait erakustekotan Euskalerrria, 863'garren urtean ez zegoala bisigoten kulturaz eta kristaukeraz ukitua, adieraziko ligukete; eta Done Saturnino doneen zerrendan aurkitzeari balio bereizirik eman nai ba'diogu, iparraldeko eraginmenak egoaldekoak baiño indar geiago izan zuala **gure lurralde osoan** aitortu bearko dugu. Dokumentu au autrigoiaren lurraldekoa bait da; Euskalerrriaren sarkalde-sarkaldekoa!!!

Miren Donea, "Sancta Maria", ere, gogoratzen du Didako Konteak dokumentu au eratzerakoan. Baiñan Andra Mari'z beste egun batean mintzatuko gera; naiz larruki au gure larrukirik zarrenetakoa izan, ez bait da bera Andra Mari aipatzen dutenetan zárrena.

Giza-izenak, ugari agertzen zaizkigu larruki ontan. Ikus:

SEBERO abata eta DIDAKO kontea, larrukia idatziaz zutenak ditugu: "Ego Severo aba". "Ego Didaco comite".

MONNIO, Oka-Mendi'n Donefelis'en lekaidetxeko abata.: "Trado corpus et animam mean in manus Monnionis abbatis": "Nere gorputz-animak Moño abataren eskuetan ipintzen ditut".

"NNT" "N" idazteko, erabiltzen zutela, eta "O" eta "U" euskaldunok maiz naasten ditugula, kontuan artzen ba'ditugu Monnio ura MUÑO zan izenez; euskalduna beraz.

"ASSUR": "...in villa Domino Assur": "Assur jaunaren bordan". Esan dugunez, Assur ori, "Azur" edo "Atxur" izan daiteke. Ortaz, euskalduna genduke Assur Jaun ura ere.

ADEFONSO. Asturietako III Albontsa. Asturitarrek Euskalerrriaren sarkaldean izan bide zuten aalmenaz badut astiroago mintzatzeko gogoia, beste egun batean.

GOMAZE, GOGENELLU, eta SARRAZINO. Iru testigu edo lekuko dira. "ELLU" eta "ELU" euskerazko izenetan sarri ikusi daidezkean atzizkiak diralako, Gogenellu ura, izenez, bazitekean euskalduna. Sarrazino berriz, orduango Euskalerrrian maiz agertzen zaigun izena dalarik, euskalduna da agian bera ere. Ez du beintzat gaztelezako "sarraceno" edo "maometar"ekin zer ikusirik. "SAR" "SARRA", gure izkuntzaren aurizkiak dira.

SANTXO: dokumentuari "egiztasuna eta benetasuna eman zion" gotzaiaren izena dugu: "Sancio episcopo sic testis et confirmans". Santxo, orduan, ez zan abizena, izena baizik, eta bete-betea euskalduna. "SANTXO", "ANTZIO" eta "ANTXO", izen bat bera dirala esateko, arrazoi sendorik aurki daitekeanik ez dut uste.

Nungo gotzaia zan Santxo au? Oka'koa iñolaz ere.

TAMARUM. Larrukia idatzi zuan bereterraren izena: "Tamaru presbiter scriptor et testis": "Tamaro bereterra idazle ta lekuko". Ez dirudi euskal-izena, ez daiteke, ezta-re, germaniarra edo latindarra danik esan.

Larrukietako giza-izenei-buruz, auxe adierazi nai nuke: Larruki zarretan euskal-izenak aurkitzea, garrantzi aundiko gauza dala; larruki aietan erdel-izenak aurkitzeak ordea, ez duala batere garrantzirik, erdel-izena eramateak ez bait du esan nai izen ori daramakiana euskalduna ez danik. Nik neronek, erdel-izena daramat: "Vincens", "Bixente", baiña nik ez dut erdel errietako odolaren tantorik ere zaiñetan.

Kosme eta Damian martiriak arabitarrek ziran. Baiña euskaldun batek eraman dezake izen oietako bat, izen oiek kristautasunak ekarri bait dizkigu Euskalerrira. Ez da ordea ain gauza erreza, arabitar batek bere seme bati euskal izen bat ipintzea, izen oiek ipintzeko ez bait dio ari erlijioa bezalako igikunde indartsu batek eragiten.

Ortaz, larruki zarretan agertzen diran euskal-izeneko gizakumeak euskaldunak dira. Guraso bisigota batek, ain gorroto zituan euskaldunen arteko izen bat bere umeari jarri izatea, ez bait da pentsatzeko gauza. Euskal-izenak, ez ziran gaiñera orduan santu-izenak, abere-izanak baizik maiz aski. Alderantziz, erromatarrengandiko, bisigotengandiko edo frakiarrengandiko izenak, santu izenak ziran ordurako. Orregaitik, errez ipintzen zizkieten guraso euskaldunek, beren umeei, Elizako Santuenak ziran izen oiek.

Latiegi'tar Bixente

EUZKAL ADITZA

Euzkeraren ikaskuntzak gero ta sakonago egiten dan neu ian barna gure izkuntza onen aberastasuna nabariago agertzen da ikaste ori burutzen ari danarentzat, eta txunditurik geratzen da aren egitura ain egokiro egiña dala oartzen duenean. Jakiña, euzkeraren asiera noiz izan zan ikustea orain arte eziña izan dalarik, asiera ori, bai, aspaldi-aspaldikoa izan zala agertzen zaigu zalantzik gabe; ta bereala sortzen da guztiz bidezkoa dan galdera au: nola aintziña artan egin al-izan zan ain bikaña dan elizti-antolatze ori?; ba-dirudi gogo-lantze bete-betea izan zala ta bertan edo burutu al-izan zala lan ede ori. Baña izan ote zan o elako gogo-lantzea?, nola ez da agertu orain arte aren aztarnik iñun euzkera bera izan ezik?. Beraz, eziña edo da ortan argirik ikustea ez eta susmo-barano batetik ateratzea; ta auxe da baka -baka ik begiratzeko duguna, euzkera bera danez.

Eta ez da gutxi ortan ikus dezakeguna gure izkuntza ontan bizi sakon eta zabala dagoelarik. Lenengoz guztiz edef eta egokia bezela aurkezten zaigu bere osotasunean; ede a bere egitura ongienik burututa; egitura o ek, ots, bere eliztiak ez dauzka iñoren erabakiak ja itako arauak eta bidezko ta berezkoak dirala ikusten da argi. O a zergaitik ageri diteken gure euzkera izkuntza bidezko ta ongienik tajutua bezela, ta benetan a iga ia agertzen zaigu antolatze ori noiz, nun eta nola egin zala ezagutzeko gaurkotz eziña dalarik.

Utzi dezagun o engatik azpegi itun ori euzkeraren egiturari ez dagokiona, egitura ori, ots, izkuntzaren eliztiz nolakoa dan begiratzeko, gure aztertze ta ikastearen pean egon ditekena ikusteko. Edonork egin dezake ori e az eta geuk be noski; alik eta zeatzenez egin nai dugu ori euzkeraren ezagupena gure e ita en artean ongienik zabaltzeko asmoz.

Egokia bezela ikusten dugun lenengo bereizkuntza auxe da: Gure izkuntzan ezta ezagutzen elizti-kundea, beata ezpaita; noski, izakiak bitarikoak ditugu, zentzundunak eta zentzungabeak; auetan eztago kunderik, beraz bea ik ere ez o elako bereizterik egitea; ayengan bai, ta notiñentzat eta etxabere batzuentzat izen bereziak dauzkate afak eta emeak; abere guztientzat, noski, eziña da izen oyek izatea, ta orduan ba-dagoz —af eta —eme atzizkiak kunde bi oyentzat izendatzea egiteko. Baña gauzentzat ez dago bea ik bereizitasun ori egiteko, beraz ortarako izan diteken guzia guztiz aukerazkoa izango da beti.

Izen-jokoan agertzen da gure izkuntzan dagoen bereizitasun oso egokia, zentzundun izakientzat era bat erabiltzean eta beste bat zentzun gabekoentzat; o ela ortan dagoen ga antzia ederkienik adieraztean, gatantzi oso aundia baitago bereizitasun ori egitean. Onela esaten da, e.b., etxean zentzungabeko batentzat, eta zaldia-**rengan** edo zaldiagan zentzunduna dan beste batentzat; eta zentzunduna dan notin batentzat ba-dago beste zentzun berezia e.b., ene **baitan** esaten da, ene **barnean**, ene **gogoan** adierazteko, ta onela goi-yakintzari dagokion zerbait agertzen da.

Ba-dagoz gure eliztian oso bereziak diran asmoak azaltzeko era oso egokiak. **Alkar** itzaren bidez alkartasuna adierazten da bereziki, e.b.; alka ikusten dugu esaten da, nik zu ta zuk ni ikusten dugula esateko; alka ekin egon gera, zu edo zuek nirekin edo gurekin ta alderantziz ni edo gu zurekin edo zuekin esateko ere; beti alka beste notin bat izango bailitzan.

Egitea ta izakaya notin bati buruz batera agertzen diranean, era berezi au dago asmoa adierazteko: Nire, zure, ... burua esaten da, onela, e.b.: nik nire burua begiratzten dut, ots, **nik ni** begiratzten dut; berak bere burua erail du, ots, **berak berbera** erail du.

Atzizki, erdizki ta aufizkien artean, ugari diralarik, asmo bereziak agertzen dira, bakoitzak berea duela noski; baña ba-dagoz bikote batzuk bien arteko lits oso nabariga iak ikus ditezkeela: len —**an** eta —**gan** aipatu ditugu, ta beste aukerak aipa ditzakegu orain: —**men** eta —**pen**, —**tasun** eta —keri, —era ta —kera, —**ntzat** eta —**rako**; oyen artean eta lenengoetan batik bat goi-yakintzaren galgan jafi ditezke asmoak.

Baña eliztiaren azpegi bedega ena aditzan agertzen da berezi-berezia, emen aztertu nai duguna. Lenengoz, aditz guzian barna arautasun osoa ikusten da, bere era ta aldi guztiak alka en ondoan egokiro azaltzen diralarik, eta beren osotasunean ongienik antolatuta dagoen egitura gelga ia adierazten da.

Aditz iragankofak era iragangaitzak agertzen zaizkigu guziak zearo ta egokiro banandurik eta era ta aldi guztiak bi oñafitik sortzen dira guztiz bidezkoa dan jokera, tinkoerazko oraiñaldia ta lenaldia; agintzera bakafik bide ortatik at ari da bere izakera bereziagatik, ez ala ere zearo.

Aldi bakoitzaren erak egokienik egiñak agertzen dira, adi-yabeak, efoak eta betekizunak ongi nabariturik; bilduta batzuk eta zearka besteak. Era bilduak darabilzkiten aditzak gutxi dauzkagu orain eguneroko erabiltzean; len geyago erabiltzen ziran eta idazleen artean Olabide da geyen darabilzkiena, berak baño lenago iñork erabili ez dituenak. Ofela ondo adierazten du asieran aditz guziak (tela jokatu dezaketela; ta egokia edo izango litzake erabiltze ori gero ta geyago zabal dedifa.

Alakotz aditz-jokoa guztiz arauduna agertzen da bere osotasunean, nabari-erazi ditudan azpegi guztietan. Alaz ere jokera ori ez bide da egiazko euzkal-aditzarena, itano'koa deitzen dana baño, aspaldian erabiltzen edo zan bakafa. Onela uste dezakegu eskierki, ta auxe da ori ongi adierazten duena: Zu izenordeak eta berari dagozkion erak askaf-zentzuna zuten bereziki; noizpait eta beste tokietan begirunezko izenordeak zerabilzkitelarik, oyen antzera jokatzea bea ezkoa bezela iruditu edo zitzayen gure aufekoai, ta ondorioaz **zu** izenordeari zentzun ori eman bide zioten eta orobat aditzetan barna berari zegozkion erai ere; ta itano-jokoak asko galdu zuen erabiltzean.

Itano aditz-jokoa zeatzez aztertu baño lenago azpegi berezi aukerak begiratzeta befezkoa dala dirudi. Len esan dugunez, euzkal-aditzak bi talde aundietan edaturik ditugu. Baña, egitan, muetatze ori eztagokio ertsiki euzkerari, erderai baizik. Eta neufi batean gure aditzak o ela muetatua ikus baditzagu ezin aditz-joko guzia zedafi oyetan bakafik artuta ikustea.

Ofengatik, noski, egite batzuek euzkal-aditz-jokoa baka a dala diñote, ta beste izkuntzaen muetatzean sartzea ezña dala.

Esate baterako, "nor zera?" esatean, ortan dagoen asmoa, egitan, iragangaitza da, IZAN aditzaren asmoa dalarik.

Baña asmo ori bera adierazteko, beste era aukerak be erabil ditzakegu: "nor zaitut?", "nor zaitu?", "nor zaitugu?", "nor zaitue?", onela esango baikenuen: "nor **zera** niretzat?", ".. berarentzat?", "... guretzat?", "... berentzat?"; e.b., onela erantzuteko: "aita nauzu", "aita nau", "aita nauzute", "aita naute"; era aukerak be onela ulertu ditezkeela: "aita naiz zuretzat" edo "zurekiko", "aita naiz berarentzat" edo "berarekiko", "aita naiz zuentzat" edo "zuekiko", "aita naiz berentzat" edo "berekiko".

Ori dala-ta, iragankofak bezela ikasten diran era aukerak: **dut, duzu, du, dugu, duzute, dute**, "ukan" aditzaren zentzuna adieraztean, "izan" aditzaren era iragan-

gaitza dan DA'narena euki dezakete, zentzun auetaz: DA niretzat, ... zuretzat, ... berarentzat, ... guretzat, ... zuentzat, ... berentzat.

Argi ikus ditekenez, era bera batzuk, iragangaitz eta iraganko a diran zentzun bietan a ditzakegu. Baña, ori egia ta egokia izana en, zein ote da, egiz, euzkeraz duten zentzun zeatza? Ortxe nonbait untzea, ikusteko zafa dana.

Alan eta guzti, ta euzkal-aditzan dagoen egiazko zentzuna edozein izan, ustekoa da, ortan dagoen egi utsa, zeazki, argi ta garbi, asmo ori ta besteak ere, izkuntzalariek euzkal-olozpenez bururatuko dituztenean baka ik zeda ituko dala. Orain, eta geyenetan, erderaz oldozten dugularik, eta beste aldetik erderaz ere landutako adimenentzat aurkeztu bea ditugulako, nolabait adieraziko ditugu gure asmoak, egunorokoak eta ezagunak ditugun bururakizunen bitartez egiagana urbiltzeko aleginetan.

Alakotz, ITANO'koa deitzen dugun euzkal-aditz-jokoa obeto ulertzeko, euzkal-adizkin batzuek dituzten zentzun bietako asmoak, oña i bezela, gogoratu beaf ditugu beti.

Itanozko aditz-jokoa bi azpegi auetan ikusten da: bat, I biga en notiña adi-yabea edo izakaya bezela agertzen danean; bestea, lenengo ta iruga en notiñak adi-yabeak edo izakayak diranean, zentzun auetan biga en notiña agertzeke.

Nabariga ia dan euzkal-aditz-jokoaren azpegia, zentzun oroka ean, auxe dago aipatzeko: adizkin barnean, ez adi-yabea, ez izakaya, ez eta zea -betetzekoa ere adierazten ezituen notiña age eraztea da. Onela, Nauzu, Nau, nauzute, Naute eraetan, —**zu**, — —, —**zute**, ta —**te** notin atzizkiak, adi-yabeak bezela a ditezke, beren zentzuna egiñarena lez onartzen bada; baña zer adierazten dute egiazkoa dugun beste zentzun onezaz: **zuretzat** (edo: **zurekiko**) naiz, **berarentzat** (edo: **berarekiko**) naiz, eta aba , artzen badira? Zentzun ontaz neuk notin-atzizki-mota oni "alkat betetzekoa" deituko niok; ta oek alke-aditz-jokoari ere lits maitagafia ematen dio. Schuchardt'ek **alkarbidezko erak** deitu ornen zizkien. (Ikus.: "Real Sociedad Bascongada de Amigos del País"-en "Boletin "-ean — II Urtea, 4'gn. Ingu aztian, 370'gn. ofialdean, Dr. Ernest Lewy jaunaren "Bosquejo de una sintaxis elemental del vascuence" lana).

Gure itanosko euzkal-aditz-jokoan, beste azpegi nabariga i ta oso berezia, auxe dugu: biga en notiñean, adi-yabea bezela edo au eko le oetan aipatzen dugun beste zentzunaz agertzen danean, notin o en kunda bereiztekoa da. Ta berezitasun au guztiz aipatzekoa dugu, euzkeraz elizti-kunderik eztagoela gogoratzen bada. A -kunda, adizkiñaren barnean, **K** izkiaz adierazten dugu, ta eme-kunda, **N** izkiaz. Esate baterako, onela esaten da:

Aita eto i dek (duk) = aita etoti da, edo zuri (iri) eto i zaizu (zaik), gizona.

Aita eto i den (dun) = aita eto i da, edo zuri (iri) eto i zaizu (zain), emakumea.

Esandako **K** ori, a -zentzunaz, batzuentzat kentzen da; ta o ela, esate baterako, Egin dikat = (iri buruz, gizona) egin dut, esan ordez, **K** ori gabe, onela esaten da: Egin **diat**. Asmoa bera (iri buruz, emakumea), Egin **diñat** diñogu, a ezko K'en ordez, emezko N jartzean; ontan, gañera, au eko 1 oek eraginda, N ori Ñ biurtu dalarik.

Itanozko asmoa **Z— (ZE—)** izki bateaz ere adierazten da era batzuetan, alke-aditz-jokoan erabiltzen dan D— aufeko izkiaren tokia artzen duelarik; ongi dakigunez, aditz-jokoaren lenengo erabidean, D— oek iruga en notin iragangaitzetan adiyabea, ta iraganko guztietan izakaya adierazten dituela. Bizkayeraz, Z— o i l- edo —I— dagokio. Onela: Dago (alke'ri, zegokik edo zegokin (itano) dagozkio. Doa (alke'ri, zikoakik edo zikoakin (itano)dagozkio. Daramat (alke)'ri, zeramakiat edo zeramakiñat (itano) dagozkio.

Beraz, egitan, itanozko aditz-jokoa aieraztean, iru izki auek ditugu: **Z—** au, Bizkaya'n l— (notin eta aldi batzuetan), eta kunden bedega ak diran **K** ta **N**.

Batzuen batzuk uste dutenez, esakuntza menpekoetan ez dira aditz-jokoan erabiltzen beste itanozko erak bigafen notiñak, egitan, jokatzen duenetan baño. Ots, au izki edo atzizkia daramaten erak izan ezkeru —bayezko **ba**— ta ezezko **ez-izanezik**— ta oyetan biga en notiña zuzen jokatzen eztuenean, eta agintzerazkoetan berdin, zutanozko erak erabiltzen dira.

Au ote da euzkeraz bidezkoa? Ez gera ausartzen bein-betiko erantzuna ematea, naiz eta, izkuntza batean erabiltzeak, batez ere, azkenez legea jartzen duela aitzutzen ezpazaigu ere. Alan eta guzti, auxe esan dezakegu ziñez: itanozko aditz-jokoan, biga en notiña, ez egile ez betekizuna bezela, agertzen eztan esakuntza menpekoen aditxeratan erabiltzen entzun dugu, ta idazle batzuek ere erabili dituztela. Ikus ditzagun batzuen batzuk:

Olabide. "Idazteuna": "Ta lu osoak yakingo dik Israel'ek Yainko **dikala**" (1-Samuel, 17-46). "Oñordea au duk; il **dezakagun**" (Luka, 20-14). "Baña au nongoa **dukan** ba-zekikagu; Kristo'a **zetorkanean**, befiz, iñork ez zekikek nongoa **dukanik**" (Yon, 7-27).

Buztintza'ta E ose. "Ipuñak" "VII" "Otsoa ta azeria" (Jesus'en Biotzaren Deya) Bagila edo Garaga ila 1963, 19'gn. ofialdean): "... nire miñak ireak bestekoak ez **dozkala** esango neukek neuk be".

Uztu e (oraingo idazlea, niri egindako gutun batean), tolosata "Egubefiak gainean dizkiagu. Jaunak opa **dezaizkikela** guk nai guztiak".

"Herria" asterokoan, "**Jainkoa sotoetan**" (1961-II-16'gn. 550'gna., 2'gn. lefoan): "Lehenbiziko aldia diat, mutiko bat hola mintzo **zauiatala**".

Joannatey. "Ehunbat Sainduen Bicitzea" (Baionan, 1876) (317' gafen o ialdean): "Ichil hadi, haurra, eta beaun aitar ez **dezaunan** holakorik entzun".

Joannes Leizarraga. "Testamentu Berria": "eznecala hunqui; ecen oraiño eznaun igan neure "Aitagana"; baiña habil ene anayétara, eta erran ieen, ..." (S. loan, XX-17). "Non nani duc appain **diacagun** iatera Bazcoa?" (S. Mat. 26-17).

Azaldutako era guzti oyen artean, Leizarraga'ren azken ori, "diazagun", berezikiago begiratu bea dala uste dugu; menekoerazko era baita, menpekoa dan esakuntzan agertzen dana, bigafen notiña alka -betetzekoa bezela bakatik, ots, itanozko jokoaren era bedegatenaz agertzen dalarik.

Leizarraga'k, beste bi Berrion'tan, txatal berbera beste eraz azaltzen du: "Non nahi duc appain **decagun**?" (S. Luc. XXII-9), ta "Non nahi duc joanik appain **decagun** jan deganrat Bazkoa?" (S. Marc. XIV-12). Argi ateman dezakegu azken bi Be jon oyetan erabiltzen duen "zu"-tanozko "dezagun" era ta lenengoan ematen duen "i"-tanozko "diazagun" beste eraren artean agertzen dan ezberdintasuna. Ori dala-ta, uste dezakegu Leizarraga'k era ori bere yitez erabili zuela, ots, ororen mjin-tzaeran egunerokoa bezela ezagaturik, eta o ela izanik, era bakata izango ez litzakela uste ere uste dezakegu, oren antzeko beste batzuk be berdin erabiliko lirakela, auek edo: "diacadan", "diacan", "diacaten", ...

Orixe dala-ta, "diazagun" era ortakoak Axular'ek be darabilzkiela ikusten dugu, baiña idazle ofengan "i"-tanozko zentzuna iñoiz euki gabe, ta ofengatik esandako Leizarraga'ren "diazagun" era ori, egiz, itanozkoa ote dan zalantza izan ditekere; baiña ofela ezpada, "diazagun" eta "dezagun" erak zentzun berberakoak dirala ere onartu bea da (biak aipatutako Be jon'etan agertzen diranez), eta era oyek eta oyen antzeko beste batzuek ere, naiz bat naiz bestea, zentzun berbera adierazteko erabili edo ditezke; ta oek bakan dala dirudi.

Beste alde batetik, "diazagun" erak, itzen eitez, "i"-tanozko zentzuna duela ikus ditekela uste dugu; bi era-talde auetan age erazi ditekera tartidetasunaz azaltzen danez. Aldi baten, menekoerazko era iragankofak, beren eratzean, dagozkien tinkierazkoetatik sortzen dirala gogoratzean:

"su": "degu" (tinkiera) ... "dezagun" (menekoera)

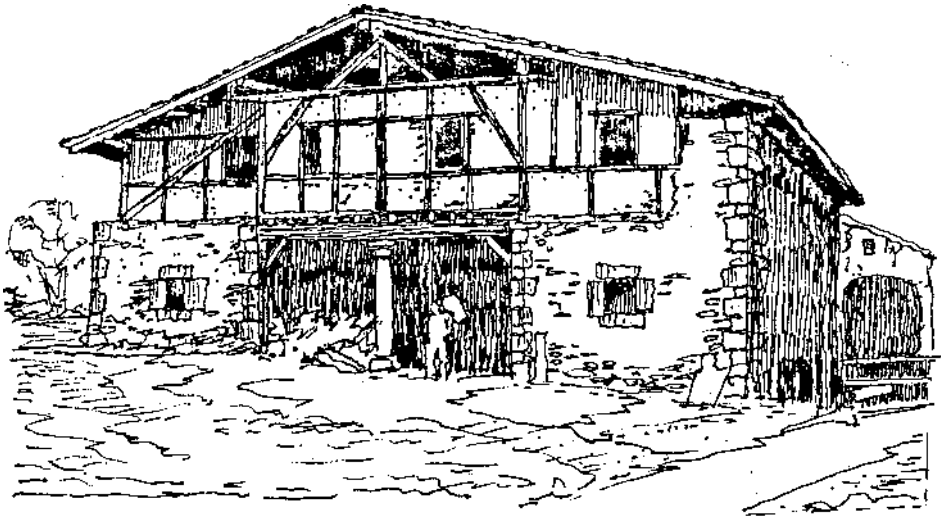
"i": "diagu" (tinkiera) ... "diazagun" (menekoera)

Aipatutako eraetan eta batik bat Leizarraga'k erabifitakoen oña ia arturik, uste dezakegu itanozko erak, lenengoan, aldi guztietan eta esakuntza-mota guztietarako be erabili zirala.

Zer gertatu al-izan zan, itano aditz-jokoaren erabiltzea, gero, ainbeste jetxi zedin? Ezta e az izango zeazki ta eskie jakitea; baña ba-dago gure izkuntzaren bizian, arazoa begiratzean, argiren bat edo eman dizaigukena. Orok dakitenez "zu" izenordea ta berari dagozkion aditzerak, lendabizi, aska -zentsuna ukan zuten, gaur "zuei" dagozkienak; eta izkuntzaren eratortzean, "zu" ta bere aditzeraen zentsuna "bakaf" izateko une-aldi bat eldu zan, alke-margoa emateko edo (aurki, aldameneko erderaren "vos" edo "vous"-en zentsunaz age erazteko). Ordudanik, zalantzik gabe, "i" ta bere aditzerak, "zu" ta bereak bateratasunean aurkitu ziran, eta bidezkoa zanez, "zu" gero ta geyago "i" baztertzen ari-izan zan, alde batetik begirunea azalerazteko erabiltzen zalako, ta bestetik, bere erak "i"-renak baño efazagoak ziralak, alfabetetzekorik ez izatean. O ela, lenengo euzkal-idazleak, aldatze ori oso auferatuta zegoela aurkitu zuten, eta bearbada, naiz e aztasun aundiagoagatik naiz beste zioak zirala kari, "i"-ren erabiltzea uztea ta bere orde z "zu"-rena artzea nayago-izan zuten, naiz eta oarkabez izan bazan ere. Ta era berean, e ita en artean erabiltzen ziran "i"-ren erak, zabaltzen ari-izan zan "zu"-ren zentsunerako artu ere. "Kardaberraz - 4" aldizkarian azalpenak geyago ikus ditezke.

Au uztea baño besterik ezta, naiz eta geron ustez ongi oña itua; ta izkuntzaren erabiltzea izango da argi geyago edo emango duena; "erabiltzea" diñogunean, eztugu esan nai orain erabiltzen dana dala, euzkera itoten ari diran beste izkuntzaen egikeraz gero ta laburtuago dagoena; gure izkuntzak E i-aren bizi guzian bizi erabilita, irakaskintza guzian eta euzkal-gogo-lantzearen ekintza guztietan izan diteketa eta lortu bea duena baizik. O a oso bedega a ta berezia dan gure euzkal-aditzaren egitura.

U estarazu'ta Andoni

CASERIO EN IZURZA

ERI-YAKINTZA

ORIXE ABERTZALE

Gure egunotan **abertzale** agorik ago eta komunika bide guztietan dabillen itza da. Gure inguruko erdaldunen agotan geienetan aldakuntzatxo bat artzen dau: **abertzale** egiten deuskue, geienetan abertzale amorratuenak aitatu nai dabezene-tan.

Abertzaletasuna gauza barritxoa dala esan geinke munduan. Erdal errietan **patriota** itzak ez dau beti gauza bera adierazo; sortu barritan itz orrek erriko semea besterik ez eban nai. Aspalditxorik asita, gaur badakigu zelango soiñua daukan eta zer ekarten deuskun gogora. Ezta norbera jaio daneko auzoa edo jaioterria maite dabena; politikazko eta agintaritzazko muga jakin eta zabalago batzuk dituen erri-barrua gogoratzen dau. Bere burua **patriotatzat** daukanak olango erri edo aberri zabalago ori daroa bere gogo eta biotzean, eta **patriota** burubero eta amorratuen-tzat gupil barria emoten deutsoe itz orri, patriotero, chauvinista edo antzekoren bat.

Euskeran, **abertzale** itza ezta erderazkoen mailla berekoa. Itzaren lenengo zatiak, **aberri** itzak, **zale** orrek erri muga zabalagoetara daroa abertzalearen gogoia, odol beraren eta izkuntza beraren jabe diranekin edo izan nai dabenekin erri alkartu bat sortzera.

Bere erriaren eta bere izkuntzaren alde diarduana, bere erriaren nortasuna zain-tzeko ekintzetan sartzeko bere burua eskintzen dakiana, ori da abertzalea. Benetako abertzalea bere buruaganik asiko da lan egiten; bere bizian erakutsi bearke da badakiela bere erriko seme jator izaten. Batez bere, bere esku daukazan eta iñork zuzenbidez eragotzi ezin leikezan egitekoetan sartuta.

Abertzaletasuna kulturazko arazoa, lenengo ta bein. Eta erri baten nortasuna nabarmen eta agirien ipinten dauana, izkuntza (eta gure gure artean euskera) bada, benetako abertzaleak izkuntza au ikasi, landu eta erabilteko gai eginez erakutsi bearke dau bere abertzaletasuna. Beste politika guztien ganetik, gizarte eta ekono-mi egoera guztien ganetik, or da beiñena. Ori barik eztago Euzkadirik ez Euskalerririk zutunik ipinterik.

Bere burua abertzaletzat saldu gura dauan euskaldunak, or dau Orixe euskal idazlea eredurik garbiena.

Abertzale jator agiri izan zan bere bizi guztian. Abertzale jator, jesuiten artean ikas-le eta irakasle izan zaneko egunetan; abertzale gartsu gero, jasuiten lagunartea itxi-ta, Bilbon Azkue andiaren ondoan, Euzkadi egunkarian eta aldizkari batzuetan euskal-lanari ekin eutsanean; abertzale aundi eta zindo, gero **Euskaldunak** poema andia idazten lan egin ebanean; abertzale adoretzu, 1936'ko gerratean, ain zakar eta gaizki erabilia izan zanean; eta abertzale jarraituko, erbestera iges egin bear-eta, mugaz andiko errietan eta Ameriketean egun latzak igaro bear izan zituenetan; Ori-xek ez eutsan ezelango politika alderdiri izenik emon, etzan bera arlo orretan lan egi-tekoa, euskal-kulturaren bitartez, Euskalerriri bere nortasunari eta izkuntzari laguntzekoa baiño. Eta orretan ez eban bere bizi guztian oporrik egin, ez atsedetik artu.

Jesuitako ikasurteetan ez eban bere euskalzaletasuna aitzu, bai ostera argiagotu eta garbiagotu. Euskera jator garbia eroian bere etxetik, eta ikasurteetan ikasiak bere erri-euskera sakonago ikasi eta ezagutzeko balioko deutso. Orretarako ez eban maisurik bear, eta laster erakutsiko dau bere maisutza. Comillas'en ango ikasle ziran abadegei euskaldunen artean eta beste jesuite-etxe batzuetan lan ederra egin eban, ikasleen artean euskaltzaletasuna sortzen, argitzen eta bultzatzen. Gomuta ederra eta azi ona erein eban euren buruetan. Nemesio Etxaniz eta Martin Oiarzabal abadeak, Eta Andima Ibiñagabekiak Orixeren ikutua eta eragiña erakutsiko eban laster.

Jesuitak 1917n euskerazko aldizkari bat, **Jesus-en Biotzaren Deya** asi ziran ateraten. Lenengo urte orretatik asi eta 1922-arte, sarri dator an Nikola Ormaetxearen izena, idazleen artean. Gipuzkeraz eta Bizkaieraz idazten dau bai bertsoz eta bai itz-lauz.

Baina Orixeren euskal-lana ezta mugatzen Jesuiten etxe eta aldizkarien barruan. RIEV aldizkarian be agertuko dau euskal-gaizko lanik; euskal kulturazko gaietan izena artzen dau eta Euskaltzaindia sortu danean Naparroatik (Xabierreko jesuite-etxean zala) Euskaltzain urgazle izentau eban, eta 1921, Euskaltzaindiak lenen euskal-egunak Durango-n sortu zituanean, an da Nikola Ormaetxea itzaldi bi egiten, euskal-bertsogintzara aize barriak dakazela.

1923: urte onetan jazo jako Jesusen Lagundia itxi bearra. Orixek orduan artu dau bere bizilekua eta emen jardungo dau Azkue euskaltzainburuaren ondoan, bere urgazle-lana egiten (erriz erri Euskaltzaindiariaren Eruzkizundiari erantzunak jasotzen eta abar). Ordukoa dau euskal-literaturaren lenengo edestia euskeraz idatzia) eta Bilbon jarraitzeko **Euzkadi** egunkarian erderaz eta euskeraz euskal-gaiak aztertu eta argitzen.

Bilboko egunetan idatziak Orixe'ren abertzale alderdia argitzeko euskerazko liburu bi: **Santa Kruz Apaiza** eta **Mireyo**, Mistral'en poema andia euskeraz. **Santa Kruz Apaiza** eztau idatzi apaiz ospetsu orren jokabidea ontzat emon, txalotu eta goratzeko. Euskaldun askok ondo gogoan euken gizona zalako abade ori, orregaitik artu dau aren bizitza idatzeko nekea, euskera errez jatorrean idatziz, euskaldun asko euskerazko liburuak irakurten zaletzearren, eta bide batez, abade orren irudia apur bat garbituz, Euskalerrriaren arazoak euskaldunen gogoan bizirik gordeten laguntzearren. Ori izan zan Orixe'ren asmoa, aberri lana egitea. Liburu ori bere aitari eskiñiaz erabili zituen berbak argi dagoz: "Jainkoa ta Euskalerrria zenduzen buru-biotzetan, armak artzean; nik ere bai ustez, lumari eragitean". Eta azkenen orrialdetan euskaldunaren eta Euskalerrriaren arteko itz-aspertuan, ona euskaldunaren azken itza: Jainkoa eta Euskera nai ditut zuretzat, ama Euskalerrria; gaiñerakoa Jainkoaren kontu. Bera baita errien jabe eta jaun".

Mistral'en **Mireyo** euskeratzekoan, barriz, berak ondo gogoan daroan maitasun bati emon deutso urtenbidea: Euskalerrria lango erri txikiak dauksen maitasunean Euskerari eta gure erriari Mistral'en antzeko kantari bat opa dauksola antz-eremoten deutsogu.

Bai: Mistral-ek bere erriko izkuntzari egiñiko opari ederrak kezka bizia sortu eban Orixe-ren gogoan: Ai gure euskerak olako poema bat baleu!

Baina, ez, ain zuzen, Mistral-en poemaren antz-antzekoa. **Mireyo** poemari berari iñausketa batzuk egin eutsazan Orixek. Mistral-ek orduko erromantik tankeran oben egiñez poeta orretan sartu zituen geiegikeri eta apainkeri batzuk soildu eta kendu egin eutsozan euskerara itzultzaileak. Olango apainkeri bako poema bat opa deutso euskerari.

Eta ona **Euskaldunak** poema, Orixek bere abertzaletasun jator eta garbienaren ezaugarri idatzia. Gure poema idazlea ezta joan gai billa, ez Aitor zalakoaren ipuñetara, ez Orreagako gudaketara, ez euskaldunen beste benetako ez guzurrezko erraldoikerietara. Euskaldun nekazari, artzai eta arrantzaleen bizitzara jo dau; euskalduna bere lur-lanetan, artzain-lanetan eta illeten inguruan. Erri baten eguneroko

arnasea arnas eta senti-erazo nai izan deusku. Orretarako eskatu dau asiera-asieran Jainkoaren laguntza:

Zatozkida, Goi-Arnas,
eizu nerekin lan,
erri baten arnasa
mamitu dezadan.
Geroak esan beza:
erri bat izan zan,
edo-ta atzemaiozun
onetan iraun dezan.

Poema 1936-ko urtea baiño lenago gelditu zan amaiturik. Aita Mokoroak, Ibar ezi-zenez, bere txosten ederra eskiñi euskun **Genio y Lengua** liburuan. Txosten onekin, aurkespen orrekin gelditu giñan, amabost urte inguru, 1950n poema osoa argitaratu zan arte.

Artean, 1936-n, Euskalerraren eta Orixe beraren nekaldia dator, Orixe-ren aber-tzaletasunean nekaldi gogorra. Nekaldi au ondo baltz eta gorri iruditaratu euskun gero berak **Kiton Arrebarekin** liburuan. Inpernu gorria bera etorri zan Euskalerraren gañera, inpernua bera bai, bere bost odei inpernu ekarleekin: gezur-zuri, gezur-baltz, gorroto, izenik bako odeia, eta biraoa, dana **gurutze -gudaren** izenean. Gurutzada argia, olango inpernuko lagunekin sortu zana! Inpernutiko ekatx onek Iruñen San Kristobal gazteluko ekarri deutso Orixe-ri, lenengo; eta gero, urte batez, bereen artean ostenduta bizi bearra, arerio amorratuaren menpean egotetik urtetea lortuko dauan arte. Nekaldi onetan agertu zan argien Orixe-ren abertzaletasuna. Orduan agiri dau zelango politikaren alde dagoan gure euskaltzale sutsua. **Kiton arrebarekin** liburu orretan **gureak** aitatzen dira sarri: **gu, gureak** eta...besteak. Eta nortzuk eta zeintzuk dira gureak? Jakiña: euren agintea Euskalerrari indarrez ezarri gura deutesen aurrean burua makurtzen ez eutsenak, euskera eta Euskalerrari bizirik irauten lagundu gura eutsen abertzaleak. Besteak, labur esateko, euskaldunai gerriari baño gorroto andiago eutsen indarkerizaleak.

Inpernuko egoera negargarri atatik urtetea lortua dauanean, mugaz andik eta erbestean bizi bear izan dauan artean, bere barruan barru eroango dau Euskalerraren ganera jausi zan inpernuko ekatx arek emoten eutsan ezin etsizko eta barru-barruko miña, eta kementsu agertuko da, beti gaizki esale ez-jakiñen aurka **gureen** jokabidea eta izen ona garbitu bear dituean, eta zorrotz erabiliko dau bere lumea, Jaunkillaren, Matxin Muirrien, au da, Francoren aldekoak zabaltzen ebezan guzurrak salatzen. Bere arreba mojatxoaz Kiton izeneko autuetan garbi eta zeatz uztu dau gai onetan bere barrua. Liburu orretan agertzen Orixe goitik berako abertzale betea. Abertzaleen politika alderdiari izenik emon bakoa ba zan be, eta euren artean babesik billatu ez eban arren be, abertzalerik abertzaleena ezta izan orixe baiño abertzaleago barruko zintzotasunaren eta osotasunaren aldetik.

Ez daiogun eskatu Orixe olerkariari aberriaren zorigatxai illeta errez eta negar utsezkorik jotea, beste olerkari batzuk egin izan daben lez; ez eta euskerari eta Euskalerrari lora utsezko edo aize utsezko eskeintzarik egitea; barruagokoa eta sakanagoa da Orixe-ren aberri miña. Ez eskatu berari goizetik gabera, lenbailen, **Zazpiak bat** edo Euskalerr oso bateratu bat, osoan euskaldundu bat eta eztakit zein koloretakoa egin bearrez ames zororik egitea, euren burua euskalduntzeko gauza eztiran batzuk egin nai daben lez. Orixe-ren abertzaletasuna ez zan buru-beroaren ez buru ariñaren amesik. Aberriaren arazoak, lurreko frutuak lez, epea bear dabe euren garara eltzeko.

Orixe-ren abertzaletasunak oiñarri sendo bi ditu: Jainkoaren legea eta euskera. Ori dau Euskalerrak beiñen. Euskera barik eztago EuskalerriTik, eta euskereari eus-tea benetako abertzale danaren eskuetan dago. Eta Jainkoa diñoanak gizon eta erri guztien ganetik, guztien kontu-artzaille dan Norbait diño, Jainkoa diñoenak gizon

eta erri guztien arteko anaitasuna eta bardintasuna, gizon eta erri guztien nortasuna aintzat artzea diño, Jainkoa aitzuten edo albo batera isten dauanak edozeiñen indarkeriaren mende isten dau gizonen eta errien, eta batez be, erri txikien geroa.

Orixen abertzalearentzat Euskalerrriaren geroa Jainkoaren eskuetan dago. "Bera baita errien jabe eta jaun". Orregaitik be Orixen abertzaletasuna ezta itxaropenik bakoa. Berak, bere nekaldiko eta erbestealdiko egunetan, egun senti obe baten argi zirrintak ikusi zituen, euskerarentzat Euskalerrrian askatasuntxo lortu zanean, ordu obeak ikusi ziranean. Eta orduan Euskalerrira itzuli zan **Jainkoaren** billa, bere erria Jainkoagana joateko erreztasun andiogoaren billa, eta bere azkenengo indarrak euskeraren alde ipinteko. Tamalez, etzan gaurko giro obe eta zabalagoa ikustera eldu. Baiña itxaropena ukatu barik joan jakun.

Eta itxaropena da abertzale on batek bear dauan indarrrik bearrezkoena eta suzpergarriena. Itxaropenik ezak, eperik ezak indarkerietarako eta beste ameskerietarako jokabideari zabaltzen deutso atea. Eta indarrezko jokabidea kaltegarri izan zan euskaldunentzat Santa Kruz apaizaren egunetan. Eta gure egunetan kaltegarri eta euskal-indarren euren banatzaille eta indargetzaille biurtzen jaku. Garbiagoa, gizalegezkoagoa, kristauago eta osasungarriagoa zan Orixen abertzaletasuna.

L. Akesolo

ki7knIariak» a;zatburuko apaingarria «Euskaldunak» liburuan

YAKINTZA

"ORIXE"REN BERTSOKERAK

Iñor naas eztediñ' asieran onako au esatea obe izango da. Euskeraz **bertso** esaten degunean' gaztelanizko **estrofa**, portugesezko **estrofe**, prantzesezko **strophe** ta italianoazko **strofa** itzek adierazten duena berbera adierazten degu. Euskeraz **zortzikoa** zortzi lerroz egindako bertsoa dala esaten degunean' gaztelaniz **octava** = **estrofa de ocho versos** esaten danean adierazten duena berbera adierazten degu. Ori letraz eta zenbakiz onela adieraziko degu: lerro bakoitzean zenbat izki edo silaba diran zenbakiz adieraziko degu, eta puntua duanean **p** letra erantsiz. Orrela **zortziko aundia** deritzana 10 - 8p - 10 - 8p - 10 - 8p - 10 - 8p itxuraz agertuko degu. Gaztelaniz **octava real** deritzana berriz' beste itxura onen bidez: 11 p - 11q - 11 p - 11q - 11 p - 11q - 11 r - 11 r; p, q, r puntuetako muturreri dagozkie. Adibidez' Espronceda'ren olako bertso bat jarriko degu:

¿Por qué volveis a la memoria mía
tristes recuerdos del placer perdido,
a aumentar la ansiedad y la agonía
de este desierto corazón herido?
¡Ay!, que de aquellas horas de alegría
le quedó al corazón solo un gemido,
y el llanto que al dolor los ojos niegan
¡lágrimas son de hiel que el alma anegan!

Octava italiana deritzanak onako itxura artuko du, Zorrilla'ren octavilla ontan: 8 - 8p - 8p - 7q - 8 - 8r - 8r - 7q

Hay un templo sostenido
en cien góticos pilares,
y cruces en los altares
y una santa religión;
y hay un pueblo prosternado
que eleva a Dios su plegaria
a la llama solitaria
de la fé del corazón.

Onek egiñez' arako Xenpelarr'ek Iparragirre'ri egindako bertsoak onako itxuraz agertuko genituke: 10 - 8p - 10 - 8p - 7p - 7p - 8q - 10 - 8q

Iparragirre abilla dala
askori diyot aditzen;
eskola ona eta musika,
ori oyetaz serbitzen.

Ni enazu ibiltzen
kantuz diruba biltzen
komeriyante moduban:
debalde pesta preparatzen det
gogua dedan orduban.

Irakurlea orain gure jokabidearen jakitun da, eta Orixe'ren bertso-idazkiak azter-
tzen asi gindezke.

EUSKALDUNAK

Pestaburu Zortziko ttikiak: 37 bertso, baiña lau lerrotan idatzirik; zortziko aundi-
diak: 3 bertso; lauko ttikiak, bi lerrotan: 4 bertso.

Artazuriketa 8 - 6p - 8 - 6p - 8 - 6p - 7 - 6p itxurako 100 bertso; zortziko aundi bat
lau lerrotan; lauko artaiñak 8 - 7p - 8 - 7p: 25 bertso.

Gaztaiñaro zortziko aundiak: 10 - 8p - 10 - 8p - 10 - 8p - 10 - 8p, 25 bertso.

Iruleak zortziko ttikiak: 7 - 6p - 7 - 6p - 7 - 6p - 7 - 6p: 69 bertso zortziko aundiak:
13 bertso.

Olentzaro zortziko ttikiak: 145 bertso.

Iñauteri lau puntuko seiko aundiak 8p - 8p - 10 - 8p - 10 - 8p: 132 bertso iru pun-
tuko lauko ttikiak 6p - 6p - 7 - 6p: 9 bertso (batzu gaizki neurtuak).

Denok bat zortziko aundiak: 78 bertso.

Axurtaro zortziko aundiak: 102 bertso.

Letari amarreko ttikiak 7 - 6p - 7 - 6p - 7 - 6p - 7 - 6p - 7 - 6p: 41 bertso (bost lerro-
tan); zortziko aundiak: 71 bertso; lau puntuko seiko aundiak: 8p - 8p - 10 - 8p - 10 -
8p: 4 bertso.

Artajorra zortziko ttikiak: 72 bertso, lau lerrotan idatziak.

Belarrekoan zortziko aundiak: 125 bertso.

Eultzia zortziko aundiak: 118 bertso; zortziko ttikiak (lau lerrotan): 7 bertso.

Eztaietan zortziko ttikiak (lau lerrotan): 100 bertso; lauko aundiak: 10 bertso. iru
puntuko lauko aundiak 8p - 8p - 10 - 8p: 21 bertso; lauko aundiak 10 - 8p - 10 - 8p:
amar bertso.

Eztaiondo zortziko aundiak: 100 bertso.

Amonaren illetak zortziko aundiak: 86 bertso.

BARNE-MUINETAN

A Jainkoaren begiera

I 8 - 4 - 8p - 8 - 4 - 8p: 7 bertso.

II 5 + 5 lerroak

III zortziko ttikiak: 9 bertso.

Benedicite lux et ...Domino

I zortziko aundiak: 8 bertso

II bost puntuko zortziko aundia bertso bat; zazpi puntuko amabiko aundia: bertso
bat; lau bikote aundikoa: bertso bat; Iauko aundiak: 4 bertso; bikote aundi bat;
amar puntu (lau muturreko) amalauko aundia; seiko aundi bat.

III zortziko ttikiak (zortzi lerrotan): 4 bertso.

Benedicite ...et tenebrae Domino

I zortziko ttikiak (zortzi lerrotan): 5 bertso.

II seiko aundiak: 8 bertso.

III zortziko aundiak: 6 bertso.

Benedicamus Patrem

I zortziko ttikiak: 7 bertso.

et Filium... zortziko ttikiak: 8 bertso.

cum Sancto Spiritu zortziko ttikiak: 6 bertso.

Luureko Irutasunari

I zortziko tikiak: 11 bertso.

II zortziko tikiak: 6 bertso

III zortziko tikiak: 9 bertso.

Jainkoagan bat

I 6 + 6 lerroak, iruko naiz lauko itxuran, la beti puntudunak.

II eta III 6 + 6 lerroak bi, iru, lau, sei alkarturik, geienetan puntudunak.

A. Zatarain

«Aizkolarlak»
atzalburuko
apaingarria
(S. Etxeberria)

"ORIXE"REN KARTA BAT

(Jakakortajarena'ri idatzia)

Bilbo'tik, 1930'ga engo Garaga ilaren 22'ga enean.
Adiskide Txomin:

Igandez a apatu nazu, ta zurekin naiz. Txaku aren eriotzaz "ezer gutxi esan zidan", diozu. Bai neri gogoak eman zurekin gogor-antzean jokatu nintzala! Nonbait ez nizun ongi aditzera eman, esan nai nizun guzia. **Oraingoz** uzteko esan nizun gai oiek, geixego ikasi arte: ez **erabat** uzteko. **Gero** dionak **bego** dio, esan oi da; baño nik ez dizut ori esan nai; ba liteke bada lirica'n ere zuk asko balio izatea ta. **Oraingoz**, "poesía objektiva" edo epica-antzekoan saia zaitte, sasoiak dezun artean; gai ori utzita bestetara joko ba zendu, gogaitu edo egingo zínuzkea bertso e itar oiek. Eta sasoiak ere ez baitu irauten gaztetan bezela. Konpeshiotxo bat egin bear dizut oraindik apaiz ez ba zera ere: ni ere klase ortan asi nintzan gaxte nintzala, baño goizegi utzi nion. Ja aitu izan ba nu, onozkero ba nun pífa ede a "Itzai zekena"ren antzekoak, eta obeak ere. Orain sasoiak gaiduxea daukat ortarako. Zori oneko **lirica** orlan ere ba dezakedala esan didea, ta or saiatu bearko det alper-tartetxoren bat a apatzen ba det.

Bai, bai, gai e ita etan ere sentimentalak egin ditezke, ta "Txaku aren eriotza" bear ain bat ez nizun aupatu. Nere espa guzia, bidea erakustea zan eta ez nintzan kokatu. Beta ba neuke, guzien azterpen edo analisis zearoa bialduko nizuke, baño ez dakit nola ler egiten ez dedan. Or udatzenez alper-egun batzuk a apatzen ba ditut, eta zurekin Uli alde orlan bildu, or egingo degu deskantsura. (Gaur iruga en karta det).

Ez dezake edozein base ita ek egin "Atsoentzako" ori, ez. Orlan izan nun nik ere oke a. Enbeitaren bertsoak paperean ezer gutxi balio dute: oztu egiten dira gogotik. Olako bertsoak egiteko (Atsoentzat bezelakoak) base itar ernea bear du. Gu bezelako ez-ikasien artean; gure e i au bezain landu-gabeen ezetsi egingo dira bertso oiek; baño ez e i landuentzat.

Berastegi'k nere ustez **Belrazetegi** edo **berartegi** adierazten du; belar ta **berar** ere ba da.

Mugikak ez dit bialdu oraindio Euskal-esnalea'ko mintzaldirik. Ark bialdu orduko or dituzu.

Nik bialtzen nizula esan nizuna (ta arkitzen ez ta bialdu ez), "Itzai zekena" zan. Kaxkafa afen, ori ere bialdu nun E enteri'ra taldea egiteagatik.

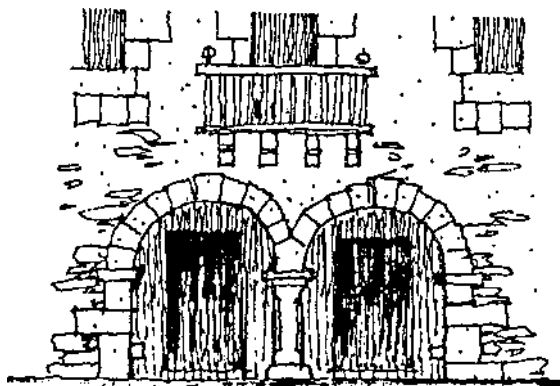
U ena arte
Ormaetxea

ITZAI ZEKENA

Idi go i makal bat
daukat ukufuan,
itxedon du urtebetez
naikoa yan-edan.
Lan geiegiz ukegin
zian ikazketan.
Ontza bi ote ditu
balio okeietan?

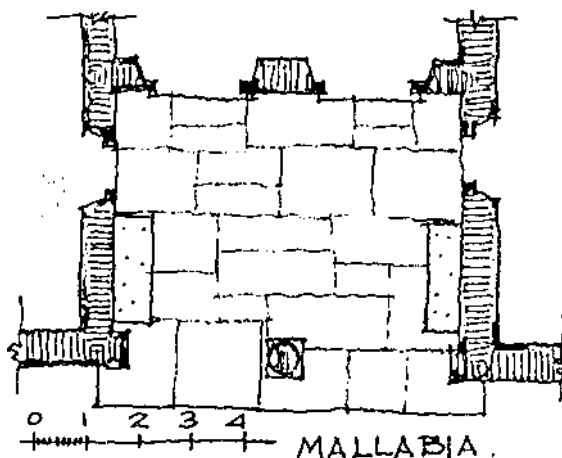
II

Zurkeriz, ale gutxiz
nai nukean oitu;
lana berdin kentzeaz
ez nun izan kontu.
Gaur aldapan geldi ta
biar loitan sartu,
ezen-zulotik ezin
inda ik txertatu.

III

Goizean uzta ia
ikusit-orduko,
buruari eragin,
itzaiari muko.
Lagunaren kupiraz
ez al dut lotuko;
bestela biga enak
egiñen dit uko.

IV

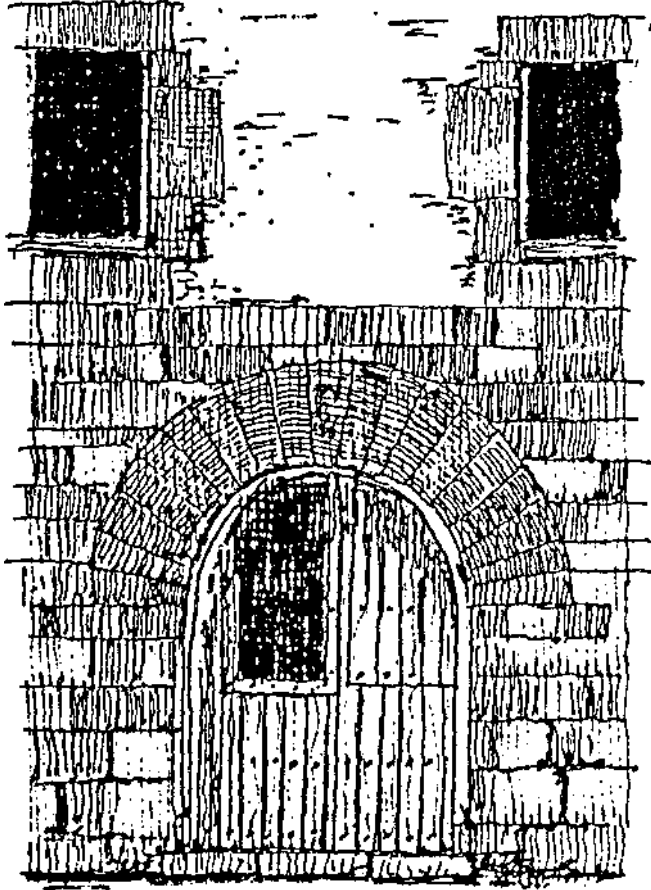
Ukutu ederga i
ez gose ta (y) ez min,
erleju ona dugu
mafuka eguerdin.
Aztalari dardarka
sumatzen du noizpin
egueldi txar-zantzua
naiz egon zeru-uridin.

Eze iga ak yan ta
gizentzari uka,
nagusiak arekin
ixtilu daduka.
Birikenak yo du ta
asi da eztulka,
idi go i bakar
laster daite buka.

Itzen da, ta aragirik
auzoan ezin sal;
artaletan gordea
idi-buruan gal.
Abarkak egiteko
la ua gauz aal?
Aiekin i ixt eta
itzaia anka-xabal.

Bilbao'n 1930'ga engo Maiatzean.

Clase ontan saia zaite. Guk ez diogu eske ik ematen olako gauzari, baño euskal-bizieraren bei ez dakitenak estimatzen dute. "Lauaxeta"-ri asko gustatzen zaio. Berak ez ornen luke egingo, ezpaitaki gauz oien be i.

FZAyo Z .

"ORIXE" TA OLERKIGINTZA

Bein idatzi neban: "Orixe oro jakitun dozu". Eta esan nai neban edozein gairi gurrpil emoteko ez ebalatu oztoporik, jakitatez eta euskal gramatikaz aundi genduala. Guzurtzat jo euskun au beste batek. Ni gaur be len-esanari nago.

Irakur egizuz aren lan osoak. Ez eban egi-egiaz izar, bizi, giza-izti ta olako gai bazueta ez erabili; alan be, idatzi eban bai teologi, filosofi, mistika, elerti, gramatika, antze, Jainko-bizitza ta olako zerez, ugari ta ondo. Beti garbi ta sotil, euskera eder jagian; bai, izanez ta eskolaz osotoro jantzia zan.

Amazazpi urtez, artzain eta nekazari, Huizi-n bizi izanik, egunean-eguneango lan bitarteko izketaz, urte orreitan ia konturatu barik, euskal lexikon bikaiñaren jabe egin zan. Gero, Jesu Lagundiko ikasle ta irakasle zalarik, bizitza osoan irakurriz ta idatziz sakondu ta eder-azo eban. Aren idatziak lekuko ta ziñaldari trebe jakintsua genduan "Orixe".

Maisu bizkorrak eta zentzundunak izan zituan Jesuiten artean, Loiolan, Burgos'ko "La Merced" ikastetxean eta Oña'n Filosofia ta Teologia egiten. Ainbat urte ikasi ta ikasi, askotariko lanak, eleiz-gizonen karrerak eskatzen ditunak. Eta ikasketa orreine ostean, maisutsa egin eban Comillas, Carrion de los Condes, Tudela ta Jabier'en, 1915'tik 1920'ra bitartean; ikasi ta irakatsi etenik gabe. Ez eban gertakuntza makala izan idazle gorenengo izateko.

Jesusen Lagundia laga ta gero, Bilbo'n egoala ("Santa Cruz Apaiza", "Tormes'ko Itsu-mutilla" ta "Mireio"), Orexa'n ("Barne-muinetan" eta "Euskaldunak"), Frantzian egiñiko egotaldian ("Urte guziko Meza-bezperak" eta abar), Ameriketatik ebillela askotxo idatzi eban J. Zaitegi'ren "Euzko-Gogoa"-n, prosaz eta olerkiz; andik Euskalerrirata, Lazkao'n ("Agustin deunaren Aitorkizunak"), au da, euskal idazle saillean nekatzeka lan egin euskun.

Itz-lauzko idaztea eder jakolarik be, poesia zan bere berezko barru-deia, izatez ekarrena: "Humanidades" gaiak astindu ta ikasteen, errotik sakondu zitun ikaskideak batera, orduko ikas-liburuetan asimasi ta sail bereziak. Olako gizaseme jantzia ta beronek damoskun argia ez dira errez illunpean euki oi, eta jesulagun azkarraren jakite-ospea be laster zabal-azo zan euskaltzaleen artean. Beraz, laster genduan onein arteko gure Orixe.

Entzun R. M. Azkue jaunak diñoskuna: "Bizkaikoak aurea arturik, Euskalerriko lau aldundiak Oñatiko uri paketsuan, orain iru urte, Batzar aundi aztuezin bat osparazi zuten". An sortu zan gero Eusko Ikaskuntza ta ortik Euskaltzaindia. Eta bion on gogoa zan Batzar batzuk ospatzea. Euskaltzaindiak **Euskal-Egunak** antolatzea erabagi eban, eta lenengo Durango'n, Astarloaren sorturian ospaturik, 1921'an.

Eta emen dozu Orixe, Azkue, Eguzkitza, Elortza, G. Manterola, Lacombe, Arantza-di, J. M. Barandiaran eta Belaustegi'tar Perderika'ren artean izlari. Gai bi azaldu eban: 1) "Eusko Olerkitzaz" eta 2) "Eusko Olerki-neurritzaz". Itzaldi oneitatik atera geinkenez, kultura zabalekoa agertzen jaku Orixe, literatura arloan atan be. Gerkar eta latindar kultura artu eban, arein izkera ta euskera alderatuz ez eban pentsaketa

gitxi irauli, griegori begira batez be: antz andia aurkitzen eban aren eta euskeraren artean.

Gogaketa orreik adierazoz onela idazten dau: "Gure izkerak antzerik bai al du bada? Gure erriak eresietara gai diran itzak eta izenak egin al ditu?— Ikus. Bada-kizue, izkeraren arintasuna ta xalotasuna iñon ageri baldin bada, **izen-ondoetan** ageri dela. Grezian **epitheton** esaten zutena hik **izen-ondo** esaten dut; ala baita izanez ere, izanaren ondoan jarria. Onetan ez dute ezagutzen askok greziera bezelakorik, Homeroren izkuntza bezelakorik. Orain izkera berrietan ez duzu beiñipein olakorik. Eta euskera? — Bera bada greziaren baño ere geiago. Iliadan edo Odisean daudenak euskeraldu ditezke nekerikabe, ta euskera dirudite. Homerok etzituen iñolaz ere bere burutik atera itz oriek, bai erritik artu" (**Lenengo Euskal-Egunetako Itzaldiak**, 35 of.). "Ankoker", "besamotz", "oin-arin", "buru-zuri" ta onako izen-ondokoekaz diardu emen. Olerkigintzarako, izan be, egokia dozu au.

Bigarren itzaldia "Eusko Olerkitzaz" eratu eban, euskal neurkerari ondo samarretik ikutuz. Egundaiñoko ergelkeria esan ei eban euskaldun barrilari batek. Zer gero? Gure izkuntza ez dala gai oraingo asmaketarako. Igidun ibilliz erakusten dala-ta, "ibilli gaitezan —diño— bada ta jakiñen dute dakigun ez dakigun". Eta ainbaten kanpoko ta etxeokan esanak dakaz erri erantzuna emoteko. Aiaz eta Uliseren arteko burruka sailla jarten dau euskeraz, au gaiñeratuz: "Emen Ayazen edo uliseren orde z Otxoa edo Andia edo olako izenak jarriko bagiñuze, nork esanen luke au gutartean gertatu ez dela? Edozeñek ikus dezake, itsurik ezpadago beintzat, gure izkera antze-izkera dela; orain berriz esan nai nuke gure izaera ere bere bizikoa dela antze-gaietarako.

Guk izan ditugu burrukak, geuk naiezta sartuak izanik be, azken gizaldi oneitan batez be. Orixe'k onan: "Gu ez gara odolzale, ez guduzale, bai pakezale, baño aspaldiko gertakariak ez al giñuzke eresiko? Karlomanoren guda-mutillek ixuritako odola, oztu zan aspaldi, aien ezurrek austu dire, ta gure idurimena ezin izutu lukete gertatu aiek. Umeak ere ez du entzun nai erri-irian lapurrak dabilzanik, baño aspaldi aspaldiko lapur-ipuiein bat yalkitzen ba diote, ez da ainbeste ikaratuko. Aztu egin zai-gu, ta gogora ekarri bear zen izandu giñen eta zer garan" (**Ibidem**, 39 of.).

Ipuin-zale zan Grezia, eta ango idazle jatorrak, ipuin naiz luze naiz laburrak, gertakizun, eleberri ta epopei biurtu ebazan. Or Ilijada, Odise ta Pindaro'ren jolas-odak, Gurean, ortarako urri ta eskax ez garealarik be, poema luze samar bikaiñak bai, baiña epopeirik ez dogu oindiño biribildu.

Azkenez, gure neurtzikerak aztertu ditu Orixe'k. Neurtitzak bere igiera dau. Eta gure olerkariari egokiena dirudiena, auxe da, irunako igikera, balta launakoa bosnakoaz naste be; baiña bakarrean, "irunakoa aterata —diño— besterik ezin dut errez irakurri" (49 of.). Zortzikoa, euskeraz asko erabillia, ez da aren belarrietarako. "Artu dezagun zortziko bat —idazten dau—: "Gernikako arbola —da bedeinkatua — euskaldunen artean— gustiz maitatua". Lendabiziko neurtitza ere nik ezin mingatu dut zazpi zatitan gelditzen delarik".

Eta bere eritxiari oiñarri sendoa jarri nairik, zaldiaren laugaiña gogoratzen dausku, Horazio'ren "Maecenas atavis edite regibus" asten dan lenengo oda ta Adema'ren "Azken afana".

Gaietarako be ba-diño zeintzuk igikera diran egoki. "Irunako igikera garai-eresirako egokia dan bezala, ala da launakoa negar-eresirako. Launako utsa berdiñegia da, miinbakarra; baña bosnakoaz naste, ez dirudi ain motela; entzun itzazue arren, Lapurdiko eresi eder baten ahapaldi au; bosteko ta lauко dira lenengo ta irugarren-gu neurtitza, bigarrena ta laugarrena, launakoak:

Gizona, non duk zuurtzia?
Zer? Ez dakik
Ez dela deusera bizia,
Kea baizik?

Ez jakon bape atsegin Arrese-Beitia'ren zortziko nagusia. Ori gaitik edo, Lauaxeta'k bi edo iru ditu neurkera ortan egiñak.

Estrofai ta itzen bardin amaitzeari buruz be Orixe'k ba-dau bere uste ta aburu berezia. Alan be berak azkenaldirarte rimaz idatzi eban geienetan. Ez ditu eder aha-paldiak. "Alan ere —diño— noizpait elegoke gaizki norberak ikus dezakenez, eta kantatzeko beti aizu diteke... Gaiari ta gogoetari dagokionez neurri bear ditugu itzak, eta ez estutu, ez moteldu. Badakizute zer gertatzen dan yoale edo txintxarri bat atzaparez estutzean; min motela aterako du; orixe gertatzen zaie bada euskal neurtitz askori; bear ez bezala estutzen dute euskera, ta gure izkuntzak galtzen du bere mintzoa. Utzi bada, yarei babil. Berekiko soñua beza, gorabera ori ez ausi, ez ebaki, ez ito. Igikera bakarra, launakoaz edo, estuegi ba da, erabilli naste, ta leunago ta euskerago diteke" (**Ibidem**. 53 of.).

Azken amaitze bardiña be, erderazko **rima**, ez eban maite. "Bear al dugu? —itan-duten dau—. Beste izkuntza batzutan ere ez dute askok uste itzen atzenkide edo guenkide ori edergarri denik: gu gaizki oiturik gaude, ta ez dugu erraz osotara kenku oitura ori, baño ederrik asko baluke gure mintzoak ori gabe ere; askotan bada estutu egiten du orrek ere: itzen joskera gañezberatu ta nasi".

Orixe'k, orraitño, estrofa ederrik eundu euskun poema sutsuetan, eta azken oskidetza darabil. Barriz esanda be, poesi asko ta egoki egiñak itxi euskuzan. "Euskaldunak" dogu aren lan nagusia, batzuk ez jakifiez aurki au ta bestea otsegin arren, or J. Zaitegi'k esana: "Eztaietan dut euskera; or duzu lekuko "Euskaldunak"; badugu gure poema nagusia. Areago oraindik: non-naiko ta noiz-naiko poema bikaiñenak bezin bikaiña" (**Omenaldia**, 255 of.).

Jakizu egillearen asmoa be bere poema osotzean. "Au izan dut —dautor— len asmo: nik moldatu dudana poema au, erriak modatua litzan gisan egitea; nik egin ditudan bertsu ok, erriak egin zezazken gisan egitea, orran ez dezu gertakizun ontan maratil askorik billatu bear, ez naspil aundirik bereizi bear, nunbait **nobela** tzarraretan bezala. Ezta eriotzarik eta beste gauza lazgarririk **dramaetan** bezala. Erri bat bere oiko lanbidetan, jolasetan, ipuietan, sukaldean, bizian, eriotzean agertu nai nizuke, gauzak eskuarki edo komunzki gerta oi diranez... Nere lan oni kera berri bat ematen saiatu naiz; ez Homer'ena bezain lasaia, ez Horati'rena bezain tinkoa, bien tartekoa baiño. Gauza eder aunitz esan, labur esan, arin eta laister eman, ustez beintzat. Erri-kera asmatu dudala nago alde batera, baina bestera, batez ere poema au bere izkuntzara biur ba ledi, norbaitek esan lezake, erri-tajuz ez dauden gauzak ere an emen ba ditula. Ez ordea niri ala iruditzen, gure euskera bizkor onek, ondoko erderak baino erri-erriari gauza izkutugoak eta geiago adierazi baitezazkio, nik uste" (**Itzaurrea**, 7-9 of.).

Egoki etorkionean, gertu ta prest geunkan beti euskal olerkiaz zerbait adierazteko. 1963'an "Musika Ixilla" argitaratu eban Aita Gaztelu'k euskeraz gaztel olerkari biren lanak: Ruosselot'ek esan ebanez Frai Luis Leon dogu "Eguzkipeko lirikurik aundiena", ta M. Pelayo'k: "Donibane Gurutz'en eresiak lekuko, ez da gaztel lirikurik ari alderatzen jakonik". Oneik biok euskeraz emon dauskuz Gaztelu'k.

Orixe'k egin eutson sarrerea, ta lenengo lerroetan diño: "Beraz, Gaztelu'k bi audienetara io du; euskeraz poliki jantzi ditu bi audien orien olerkirik onenak. Ez ote du ioko laister goiena izkuntzak? Guk baiñon obeki itzuliko dituztenak etorri ditezke-la dirudit, erabat gaintzea neke ba'da ere. Gutxi al lizeke gure ele ederrarentzat, besterenak olan ematea, geronetik aiek lako olerkaririk atera ez ba'ledi ere?" (12 of.).

Ezta errez aurkituko utsik bako izkuntzarik. Gureak be ba-ditu batzuk Kampion'ek eta beste batzuk oar-azoak. "Uts bat au —diñosku Orixe'k— aundi samarra gureak, aundiena ia esateko; itz luzeekikoa, errezago egin oi dugu itz-alkarketa; baiñan aditz ele-biko orrek estutzen digu izkera olerkirako. Besteak itz bakarrean emaiten duzten itzak, guk bitan eman bearra daukagu. Uts edo oker au zuzentzen dugu batzutan itz-ixiltzearekin bidez. Leen-leenagoko izkuntza zarretan egin oi zutena guk ere egin oi dugu, ta ederki datorkigu. Gaiñera, orain berri xamar, asi zaiguz gure olerkariak

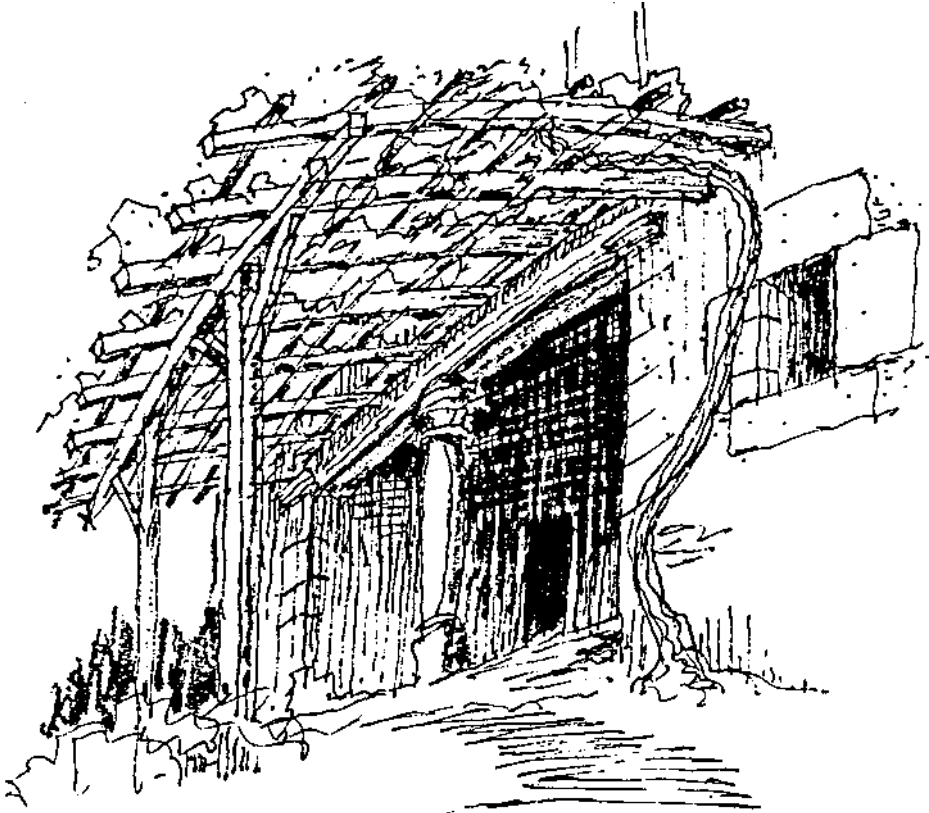

iokaitz-ele-bakarrak emaiten. Ederki dago ongi egiten asmatu ezker; baizik ere, itz berri oriek guriña kentzen diotela olerkiari. Ele-xiltzeak ere, ba-du xorapide" (14 of.).

Orixe'k, puntu oneitatik agiri jakunez, benetako ardurea euki eban gaztetatik gure izkuntza besteekaz alderatu ta sakon ikasten. Aurrera jorik euskerearren muin-jator-tasuna nun datzan esaten dausku. "Urrena-idazten dau-mintzaeran dago gure eus-kerearen aitor ona, batez ere sudur-izki esaten zaienetan. Urrenago, itz-urrenean (joskeran) datza gure izkeraren indarra. Oraingo izkuntzenen aldean, indar aundia emaiten dio adierazpideari".

Eritxi oneitakoa dogu Orixe, gramatikari sakona ta euskal idazle zeatz eta giarra.

Afta Onaindia

T20131K.A MUNCtA

«Salmutegia» «Orixe»

ITZAURREA

Orixe'ren Salmotegiarentzako Itz-aurrea eskatu didate.

Salmoak *ez* dira Orixe'renak, Dabid'enak baizik. Orixe'rena, Dabid'en lanaren euskerazko itzulpena da.

İñor *ez*, ordea, gure Orixe baño egokiagorik, Dabid'en Salmoak enskerara itzultzeko.

Olerkaria zan Dabid ; olerkaria gure Orixe ere. Artzai izana zan Dabid; artzai izana Orixe ere. Al-da geiagoren bearrik, biok ondo alkar-artuko zutela jakiteko?

Ez dakit, ipuia dan, ala egia, Santo Tomas eta San Buenaventura'rentzat esan oi-dana. Alakoren batean, juan omen-zitzaiola, alegia, Tomas domingotarra Buenaventura frantziskotarrari ikuste bat egitera ; eta, Konbentuko atean diosal-eginda, Fr. Tomas'ek Fr. Buenaventuraren galde egin zuanean, Aita Frantzisko il-berriaren bizitza idazten buru-belarri ari zala, erantzun zioten. Utzaiogun —esan omen-zuan Fr. Tomas'ek— utzaiogun pakean seme serafindarrari, Aita serafindarraren bizitza idazten". Aita serafindar Frantzisko'k nunbait etzetzakean izan, seme serafindarra baño bizitz-idazle egokiagorik.

Mutuas mutandis, nik ere gauza bera diot gure Orixe'rentzat : gure egunetan ezin arkitu zitezkean Salmoen itzultzalle egokiago ta jatorragorik, Orixe baño.

Salinoak, ezer bada-ta, olerkariro itzuliak bear dute izan. Olerkariro. Salmoak berak dauden neurri berean. Dabid, olerkari bortitza zan. Aren lana ere, berdin.

Hebertarren olerkiak ba'du bere ritmo. Ritmo au, pentsamentuetan, ideietai, dagola esan oi-da : pentsamentuen paralelismoan, ez itzen neurrian; eta, beragatik, Salmoen itzultzalleak aski duala pentsamentuen paralelismoa ondo ematea, Salmoen olerki-kutsua guri osorik emateko; *eta* ori, olerkari ez dan batek ere egin dezakeala, prosista on batek ere egin dezakeala ondotxo...

Ez det nik uste, ori egi-egia danik.

Hebertarren olerkiak, poesiak, paralelismoaz gañera ba'du beste "zer" bat ere, zer ezkutu bat, poesiari dagokiona, poesiaren muin-mu-

ñetan dagona : izketaren "gore" berezia batik-bat, izkuntzaren goitar-izate bat. Eta poesiaren muin ori ondo ukitzeko, prosistarik onena ere ez bait-da aski; ez du ori bere arlo. Olerkariaren gauzak itzultzeko, nor-berak olerkari bear du izan, bere barrunbean olerki= `oyartzun" gozoa senti-sen ti duana...

Beste zer bat ere bai : itzen ritmoa. Ez bait-da Salmoetan izketaren gorea eta ideien, pentsamentuen ritmoa bakarrik; Salmoak ba'-zuten hebertarrentzat, beste itzezko, fonetikazko ritmo ezkutu bat ere; guretza ezkutua dana ; azentuetatikan sortzen zan gauza ezkutu bat. Eta azentu ori, iñork baño obeto —izkuntza bakoitzari dagokion eran— olerkari batek eman dezake. Gai ontan, olerkari ez danak, itzulpen-erdi egingo liguke.

"Izkuntza bakoitzari dagokion eran" diot : izkuntza bakoitzaren gaitasunak erabilliaz, alegia. Eta ortarako, guri dagokigunez, Euskeraren gaitasunak —euskal-olerki-gaitasunak— ondo ezagutu bear. Gai ontan berriz, —euskal-poetikaren gaitasunak jakiten ta ezagutzen, alegia— nor Orixe añakorik gure artean? nor, gaitasun oiek beren iturburuan astiroago xurgatu zituanik?... Iturburuan... artzantzan... mendi-mendian... Uitzi'n... Eta astiro, emezortzi urte arte.

Amar-amaika urtetan —oraindik erriaren jakintzan ondo "jantzi" gabe— irten izan gera gu geren etxeetatik, "estudietan" joan izan geranik geienok. Zortzi urteren bentaja atera izan zigun guri Orixe'k gal ortan. Emezortzi urtetan utzi zuan berak Uitzi'ko artzantza, Xabier'era "estudietan" joateko. (Beste ainbeste izango zituan Dabid artzaiak ere, Goliat aundia menderatu zuanean). Denborarik asko izan zuan gure Oreatarrak, emezortzi urte aiek arte, Uitzi'ko errixka ezkutuan, artzai ta ikazkin-arte, besteak beste, euskal-olerki erriko jatorraren muin gozoa xurgatzeko —beretzakotzeko— gero bere "Euskaldunak" Poema aundia-ta gure ber-ixurtzeko neurri errikoi-errikoi baten ontzi bikañean.

Orduko xurgamen aiek —bere artarako gaitasun aundiaz gañera— prestatu bide-zuten gure Uitzi'ko artzai olerkaria, baita Dabid'en Salmoen ixuri gozoa ere euskal-ontzirik ederrenean euskaldunon eskuetaratzeko.

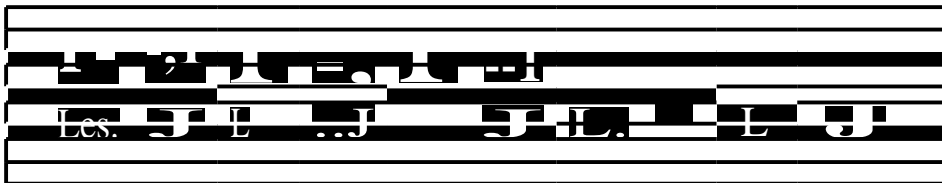
Itz bat.geiago oraindik.

Salmoen itzulpen au, ez dala Orixe' ren "gaztearoko Jan". Zaarturik egin zuala. Olerkari elduaren lana da, beraz. Zentzu oneko lan. Ontan ere, bera bere lanaren neurriko.

Ez nua geiago luzatzera.

Emen diodan au, ala dan, ala ez, "geroak esan beza" esango det nik ere, gure "Euskaldunak"-en egille jatorraren beraren itzak aotan artuaz. Geroak esan beza; edo-ta esan beza irakurleak; edo-ta obeto, esan bezate, Elizan Jaunari ao-betez salmo-kantari jardun bear duten kristau euskaldunak.

Andoain'en, 196E'gn. Otsail]ean.

ORIXE'REN IRISPIDE BATZUK

(Nikolas Ormaetxea "Orixe" eta Zatarain aita- seme artean ainbat karta eta agerbi- de euki zituen, batez ere gure azken guda ondorenez Betharran'en bata eta bestea Pau 'en bizi ziranean.

Orreitariko batzuk agertzen ditugu, batez ere Orixe'ren pentsabide eta maisutza ezagutuaz, Euskalerrak bere eungarren urtean eskintzen deardun omenaldian, erri euskera jatorraren maitale zanari, bere eskolan jarraitu nai degunon esker eta kideta- sun zintzoa agertzeko.)

(ORIXE'K ZATARAIN AITARI, Betharran'dik, 2-VI-44'n).

BERTSO KONTUAK

Aspaldiko urteetan goi ontan uko egiñik nintzan, euskerari zegokion bertsurik asmatzen ez nulako. Ortaz, neri gai au aipatzea uko egin dun idiari uzta ia erakustea da. Ala ere Zatarain'dar gaztearen lan polit ori neri ere zuzendua baitator, itz bi esate bearturik gertatzen naiz.

(Lenbizi artan emana nion erantzun au Leizaola jaunari, zuri emateko, bañan aztu egin omen zitzaion. Atzo itzuli zidan beste cuartilla zuri oiekin).

Neu i, ta neu i, Euskerarentzat nolako? Aspaldiko e iena ala oraingoena, geron neu irik asmatzen ez duguño? Ta ez dezakegu asmatu ere, bea ik ez!, gure prosodia len-aldiko egoeran baitago (en estado primitivo). Griegoaren silabak ez ziran aufen-be i artan ez luzeago ez labu ago. Izkuntza kaxkartu-ala, endakatu-ala agertu ziran. Gaitz ortaz edo premi ortaz baliatuki (haciendo de la necesidad virtud) zorioneko bertso ori asmatu zuten musikaren, batez ere dantzaren babesean. Ez ordea irakurtzeko!!! Euskeraz astakeria da bertsoa irakurtzea, euskeraren berekiko doñua galdu gabe ez baititeke jalki. Ar dezagun ahapaldi edo estrofarik jato ena, (bai Zatarain'ek dakafen Senpelar'ena ere, itzik bere lekutik aldatu gabe). Lotutxoa gel- ditzen da, koskatu egiten da, urgundu egiten da batetik; eta bestetik euskerak dun gorabera-mintzo lasaia (la amplitud melódica) zufundu egiten da, beti batera eror- tzen da, doñu zelaitura dator (al tono recto). Kantatzekoan or konpon. Nik ere orta- rako egin ditut, bertsoen etsai agertua en. Irakurtzeko etsai, alegia. "Bertsuak irakur- tzean —dio Zatarain'ek— dantzaren kutsu arin bat bederen erantsi bear diogula, beraz ez dirala itz lauzko idazkiak bezela irakufi bear". Erdaldunak oso bestera egi- ten du.

Irakurle on batek, noizpeinkako oztopo aundi ori, inda ezko azentu ori, auldu ta lagundu egiten du bertsoan, doñu lasaiagoa ar dezan: izketa a untera jotzen du, betiko garbi soñu ortatik aldegitiko. A las ár/mas valién/tes astú/res // empuñád/las con nue/vo vigór.

Iru silabaz, bein mutu ez erori bear ori, noren bela iak jasan dezakete ongi eziak eta aziak ba dira? Irakurle on oek mintzo-etena edo **cesura** bilatzen du batez ere kanta-kutsu edo dantza-kutsuari eusteko. Bañan ala ere nork ez dakus, alkar-izketa batean bertsoan baño doña lasaiago, ugariago, mila aldiz aberatsago dala? Bertsoz bertso dan aldetik **irakurtzeko** exkasa iduri zait (musika arauz); itsusia, ezin-jasanekoa, euskeraz beintzat: beti-batekoa = **monótono**.

Nire ustez, bertsoan bea enik mintzo-etena edo **cesura** da. Amaika saio egiña naiz gaztetan gure izketaren goraberari nengokiola, heberta en paralelismo antzera euskerarentzat bertsoaren bat asma ote nezan. Alper alpe ik. Doñu-biurgune lera naiz antzekoa arkitzerik ez nun erdietsi ondoko bi bertsoan ere, ainbeste bertso egiñik ere. Mintzo-etenez gañera beste zerbait bear genukela nengoan —iñola ere ez puntuketa itsusi soil— irakurtzeko beintzat. Gaur, guzia alde batera utzita, itz-etenari baka ari nagokio, batez ere irakurtzeko moda gaiztoa gutartean sar ba ledi. Zuzen dabilenari noizpeinka e en egiñaraztea gaizki iduritzen zait. Bertso biz batean puntua ematea, nai ta eten egin dezan. Ahapaldi batek bi puntu ta lau bertso aski ditu silaba berdiñeko edo berdintsukoak. Nik belaña bertsolarien kantarekin oker ezia nedukan aten, oso politak arkitu nitun klasikoen bertsoak puntu gabe ere. Bein griegozko **Jesusen Biotzaren Deia'n** Victor Hugo'ren poesi bat ikusi nun griegora biurtua, puntu ta guzi, oraingo e ien modara. Egia esan, naigabea eman zidan. Nere belatiak bezelakoak arkitu ditut oker azi ta egonik ere zuzen eziak. Euskale ian bertso iraku ia sartu nai duten oiek zertako ez dira saiatzen eskoletan eta eskoletarako, Akademiatarako, —ez e irako— aspaldiko e ien bertsoa sartzen? Efia ere ematen zaionera oitzen da. Eliz-kantarik edefenak puntu gabe ta bertso gabe dira. Eliz himnorik ede ena noiz urbilduko da ede ean ainbeste Introito, tracto, Antiphonaren edertasunera, naiz musikaz naiz itzez?

Beti silaba berdiña orde berdintsua aukeratu bear genukela nago etenetik etenera. Arau ontako bertsoak ba ditugu bana-banaka:

Kartak iru	kartak lau	7
jokuak one	-tara nau	8
edota jokuak ontara	eka i nau.	10
Amairu diru	ukan eta	9
ezin galdu	amalau	7
poltsan dudan	diruarekin	9
ez diat afal	-duko gaur.	8
Bi urtez iduki dut	astoa saltzeko	13-eko
edota Bi urtez idukitu dut	astoa saltzeko	14
Txomin eto i zait aurten	erosten asteko	14-ko E otako
Bereala konpondu giñan	biga en itzeko	14-eko kalaka!
Beta gabe nedukan	la ua kentzeko	13-eko.

Au zortziko txikia da ez zazpi ta seikotan bereizi-bea a, erdian ez bai luke etenik eta ez bailitzake bertsoa; amairuna **silabakotan** baizik, baño Corchea-bidez luzatu diteke amabostekoraño ere:

Txominek eka i dio andreari astoa	15
ez daki egin dion gaurkoan gustoa	13
probarik eman gabeko ganadu gaiztoa	14
lan puskak egiteko ez dakar gaiztoa.	13

Erdaldunak Erdi-Mendean olerki ematen zuten ahapaldi au:

En nombre de Dios Padre que fizo toda cosa
e de don Jesucristo Fijo de la gloriosa

e del Espiritu Santo que equal de ellos posa
de Santa Oria Virgen quiero fer una prosa.

Seiko bertsoa ta zazpikoa bakarka artuta, norik ezagutu bertso diranik?

Emengo euskaldunak ere obeki idazten ditut e biak leo batean erdian etenarekin. Silaba berdiñak beti artu ezkerreko beti amairunakoak gertatzen dira, erdal-kutsu gutxiagorekin. Baña ritmoa ondo artu ezkerreko, etenak berdiñarazten ditu amairukoarekin amalauko ta amabosteko.

Zortziko aundia baño ariñago gelditzen da iraku rtzeko, ez baitu bost silaba-ere etenik: ua bai, bi le otan eman diteke, bost-bost-irutan zatitzen baita. Baña euskeraz irakurtzeko astunagorik eta itsusiagorik neke da billatzen, lotura asko baititu. Españolez bertsoarik edefena azenturik gutxiena duna da, naikoak izan ezkerreko, ez baitu lotzen melodia; ofek u untzen baitu geienik tono recto tik.

Astoaren ahapaldi oren antzera beste bat moldatu det era ontara:

					8	Ritmo ofekin berofekin emezortzi silabako
II	—uu				9	bertsoa saiatzan ari naiz hexametron baño
III	--	—uu			9	labu agoa punturik gabe. Ez dator gaizki.
IV	—uu		—uu		10	Auen au enetik nere belatiak ontzat artu
V	--	—uu	—uu		10	dute. Besterenak ere laister oituko dirala
VI	—uu		—uu	—uu	11	nago.
VII	--	—uu	—uu	—uu	11	
VIII	—uu	—uu	—uu	—uu	12	

Zortzi bertso oetatik edozein aukera aldioro, albait bizikoak (diferenteak) azkeneko bertsoak silaba bat gutxiago ez dula. Klasikoen **asklepiadeo** deritzon bertsoatik atera det. O ela koplak ontzen efezago da, ta itzik bere lekutik aldatu gabe egin diteke.

O a labur nere iritzia. Bañan ez zirikatatu, aren, idi zar au, ezpaitauka uzta irako gri

ORMAETXEA

Beste "sorginkerietaz" erantzutea
Leizaola jaunari dagokio.

.....
.....

Zatarain'dar Anbulusi semeari. Pau'era.

Adiskide be i: zure akuloak zerbait gaztetu nauta dirudit. Ez da makala 56'ga en urtean be i-be i bertsoak egiten astea. Bertso be iak noski, puntu gabekoak. Amabina silabako Iogaediko'etan puntua ezin-aztua gertatu zitzaidan emezortzi oetan, befiz, berela aztu zait: lenengo iraku aldian. Zuri ere ori gerta ba lekizu! Euskale iari ori gerta balekio! Jakiña, izketan esateko. Beude puntuak musikarako ta bertsolariantzat. Oiei lekutu naiean ez naiz ari, alpe ik bailitzake.

Gauzatxo batean okertzen naiz Altube jaunarengandik; prantsez-mintzoa irizten. Ontan polikitxo ere bai. Bestela euskerazkoan oso oso batera ez ba gaude ere, 99% an bai urbil. Leizaola jauna ere ez dago guregandik u uti azentu kontuan; bai ordea bertso-auzian, biongandik. Zu ere ba liteke gu biokin ez egotea bertso-auzian. ala ere nere bertso befi oeri ongi balerizkiezu ez dut alpe ik jardun. Egia, gizonak bafeminbera bear du aldiz aldiz, baña ez beti; ez geiegiko-minberazale edo **impresionista**. Neu iz adimenzale (**intelectualista**) izatea (ez geiegiko **razionalista**) gizonak berez dun griñarik ede ena du. Naiago dut ontara erori beste o tara baño.

Zurekin auzi txa a dut soñukidego ortan, batez ere aleman-izkera ede aren ahapaldira oituriak ornen baitzaude. Ahapaldi bat edo bestetan eta kantarako batez ere, bego onako au:

Seh die Bfume hinter **Bsumen**,
 Wie sie schnell vorüber rücken,
Und die Klippen die sich bücken,
Und die langen Felsennasen,
Wie sie schnarchen wie sie blasen!

Bañan ez ote da geiegikoa? Suena **mucho**. Suena **bien**? Soñukidego ori berariz billatzea eder ez ba da, gertatzen danean aldegitia ere zorakeria da. Bertso bei oetan nik ez dot ez billatu ez galarazi. Burutapenak e espeto geixago ekartzen dit ori baño. Euskeraz arki litezke banaka banaka.

"Zingulin mingulin atsoa
 kupelapean engonanean
 ez unan mozko a gaiztoa."

"Txango mango gure au a noongo...
 Txinguren minguren gure au a noren" eta abar.

Nere bertso oiek kopiatsen etzaitezela asi. Nik baño obeki gordeko dituzu bear ba da, ta zerekin eduki itzazu.

ORIXE

(Leizaola jaunak ez ornen dio soñurik asko arkitzen nere bertso bei oni. Neretzat be iz geiegi du. Belati ta bela i. Ta euskalki ta euskalki. Nere euskalkian aierako gaingora azentua nabarmentsuagoa dalako edo, nik esdrújilo antza artzen diot).

Betharran, 2-VI-44

% c a r e w ^%c ! c?- / i^c 'rte jcz.c ,,j-

o te, (L. A F .mit (4, -, u - ... -
 4:.(l-tc-) -L_ e_-tn h Ik ' c-f- , ^ I ^lr - ^,, -

^ _k r,i (te. c4&./, Maik .^ v^ e2 a-w,,i c.c t ^n e..ie4 ti -

ZATARAINDAR ANBULUXI'RI PAUBERAT

Adiskide: Esker ainitz, erantzun baitiozu nereari, ta pulamentuz erantzun ere. Batera ez gaudenetan banaka banaka erantzutea luze ta alper litzaiket... Ona erabat diozudana: segi zere bidetik eta "arte métrica" oso bat egin, emen a otu ditugunakin, ortarako ederki jantzia ikusten baitzaitut.

1.—Zuk diozun era ortara zortzikoak irakurtzea (u –, u —...) ots, (ritmo jámbico) neke zait. Nik nere joera artua daukat prosaren antz antzera.

2.—Puntuen kontra gauza asko, ta edeak daude esanik. Bide oberik asmatu ez degula? Bego, beraz, puntua; baña ezin esan bide kaxka a ez danik. Fenelon'ek atazoi aundia du ta ederki adierazia, ta Fenelon ez zan norbai: "véritable poéte en prose" nere "arte metrica'k dionez. Chere! dalako oren erantzuna, diteken aulena ta ezerezena da: "On évite les rimes dans la prose parce qu'elles y seraient l'exception" (!!!!)

3.—Ritmoa. Vigouroux'en "Dictionnaire de la Bible" aipatzen didazu. Ba dira ogeita geiago urte iraku i ez dedala, baña len bezala genditu nintzan. Atzeman al nezaken guzia iraku j det "ritmo hebraico" ortaz, bañan "el mentir de las estrellas" iduritzen zait. Nik ere hebreo ikasi nuenean, ongi edo gaizki, bertso batzuk izkuntza ortan egin nizkion Jesus au ari. Alakoak ditezke! Puntuak euskeraz bezelatsu egin ditezke: zeruetan zaudena...zure izena; xemeka...malkuteka (zure izena...zure e einua); bañan ez zan ori, noski, hebreoen sistema. Euskeraz, puntu diruditen asko, ez dira azentuarengatik. **Ettxera, euskerera** puntuan ondo daude, bañan ez oiekin **egitera, egitérá** baita.

4.—Nik oraintsu asma dedan iru zatiko bertsoa irakurtzeko ede a derizkiozu. Leizaola jaunari, ere geroz neronek iraku j dizkiot eta ozen (sonoros) iruditu zaizkio. M. Ba jola andereari ere atsegin zaizkio, diozunez. Altube jaunak ere bikain eta atsegin arkitzen ditu. Lau lagunek iraku j ta lauek iritzi ona eman. Ez da gutxi, dagoneko. Alde au etik esanik utzi nun bertso modu ori ez zala e jarentzat. Leizaola jaunak baietz ere uste du. Akademietan rezitatzeke orain artekoak baño e ezago dira nere ustez eta M. Bafiolaren ustez. Ori besterik ez nun asmo. Bego puntua bertsolarienzat, kanturako. Bertso mintzatuan euskera ondaturik ez nuke ikusi nai oraindiño bezala. Zuk ere nereen antzera bertso edeak eman dituzu alemanetik biurtuta. Egia diozu, "neuzkanenartetik" etengabe esan beata da. neretan ere arki ditzakeza ola-koak. Au erako saioan gauza biribilla egiten neke da. Puntuak arkitzen e ezago alda ta aukerakoak? "Merezi duen neskatxa bati..." Ondo dago puntuetan kantarako, ez mintzorako: **ertzéra ortzéra'rekin** ondo dator, **jartzérá artzérá'rekin ere** bai baña biko oek ezin elka ekin nasi.

Or itzultzen dizkizut zure argibideak eta bertsoak... o etaz balia zaitezten. Ar zazu biotz "arte metrica" bat egiteko.

Altube jaunari astiro erantzungo diot.

Goraintzi etxekoeri.

ORIXE

Betharran, 11-VIII-44

BÉTHAÑAM'DIK

1944-VIII-28

Adiskide on: Zure azkenekoa jaso det nere paper ta guzi.

Zure bertsoekin naiz lenik, eta aufetik dakartziten prantses-oafakin. "Le vers...par ses accents interieurs" ederki dago: "le rythme et la rime"z diona ez ain ederki ta zenbait gauza gaizki. "...suivre en esprit ces divisions du rythme" ategin ba da (kantatzeko gero!) "le rythme de la prose mintzatzeko **esateko** atsegiñago da. Ciceron'ek esanik utzi zun prosa'k ere bere ritmoa ba zula lendanik zalantzan ibili ba zan ere. Orduan ere prosa'k ritmorik ez zula uste zutenak ba ziran. Gaur ere ba dira olako jendeak. Ortatik dator geienik bertso-ritmoa goraiatzea ta prosa-ritmoaz aztutzea. prosa-ritmoa ondo landu nai dudalako (irakurtzean) bertsozaleak ez luke ezparik (jelosiarik) bear. Eta bertsoan prosaren edertasunaz obeki baliatu nai dudalako, ezago; ez baitaukat bertsoa galarazterik (mintzatzeko ere). Egia esan, nere sei ete-neko tanbo ada befi ori baño zure arau gabeko leí() oiek askoz maiteago ditut. Ortan zu baño arantzago noa: "naiko ategin zaizkit" baitiozu. Nik nere atsegiñerako onela aldatuko nituke. Puntuak bi besterik ez, aski ufun ez alare aztutzeko moduan. Zuk zazpi puntutaraño ba dituzu **-iya...ez**. Eta bertso labufetan...efotaren kalaka ta anko-kefaren urguña. "Gaizki iritziko dituzun bildur naiz". —Bai zera! nere teoriarekin ez al datoz oso ederki, puntua alik gutxiena befitu ezkerro? Ez al da ori prosa bikaña? Neretzat bi puntu naikoa dira. "E etore zará" nerekin gordeko det, diozun bezala.

Orain zure kartari erantzutera noa. Tranmoy'ek "La musique des vers" ean dion ori, aldez egia da, aldez gezufa. Nere ustez alemanak eta ingelesak belafia askoz ukiberagoa dute prantsesak baño; alare prantsesak aukera aundiagoa azenturik ez dulako. Ori ordea ezerakoaren afazioa da. Nik onela erantzungo nioke Tranmoy'ri: "pas par délicatesse d'oreille mais par absence d'oreille". Afazoi ofek ordea Uitziko euskerarentzat ez du balio. Guk iru gora-mintzor itz askotan ditugu, eta phranean azkeneko mintza-erorkera ezik (la cadencia final) iru silaba baño geiagorik ez dugu gora-mintzofikgabe. Musikatzafeak euskeraz ondo ba daki, itzuri (evitatu) detzake iru silaba oiek. Eta bein edo bein beramintzofean zaka egin bear ba lu ere, beste alderako bentaja geiago ditu. Griegoak ere ori egin oi zuten: gora mintzofean nota garaia goa ta indartsuagoa. Ori nai du Altubek euskeran zuk eta nik bezala, baña nik gañera (gañera ez, afazoi berarengatik) Leitzako eta uitziko **zéru-ú-tan, eteínúa, bezála** itzetan. Zuk "doixtafek eta ingelesek ez dute belafi minbera nere ustez" diuzu. Zuk diozuna ere egia da aldez, nik esanaren kontza dirudin afen.

Azentu gogofa dutelako ez da ain zail belafi ukibera izatea, baña euskaldunok bai belafia ukibera dugula, azentu biguña baitugu. Prantsesak ez bat eta ez bi **gaur**. Urte guzian oyuka **llano** bat eta batez ere **esdrújulo** bat ezin safarazi zaie. Berak azken-azentua dute izugafia; besterik ez, **gaur**, radio'ko artifizioak gora-bera. Altuberekin erara nago prantses azentua libreago dala ta asiera-azentua ere ba dutela: nik bi jartzen ditut gañera, esaterako **mércredi** eta **máison**.

Gaurko prantsesak ez dute sumatzen. Emen ba dugu prantses aita bat Altube jaunak eta nik baño askoz geiago dakina (metrika kontuan alegia). Atzo ere latin-ber-tsoak neurtzen atzeman nun bere gelan. Ez dakigu seguru nola neu rtu oi zituzten bertso aiek. Onek esan zidan bada: "Zer geiago nai genuke prantsesak esdrujulo ta Ilano'en ilusioa bertsoetan artzea baño? Alper alpe ik ari zerate Altube jauna ta zu "vous vous trompez carrément". Prantses bertsoa baño itsusiagorik ez dala dio, beti anapesto'ra jotzen dulako. Prantsesik ez da batere ikasia ba da arako Racine'ren bertso aiek buruz ez dakizkinik: "Oui, je viens dans son temple adorer l'Eternal". Pentsakizunez edeak ba dira ere, mintzoz itsusi amo atuak dira. Aita onek pozik ikusiko ornen luke Altubek eta nik prantsesean esdrujulo ta Ilano moda sar ba geneza. Ortan a azoi du. Prantsesaren bela ia ez da gai (urte guzian nere auekin itsututa ez ba nago) berak ematen dun azentua sumatzeko. Esan nion Altuberi prantsesal belati soraira zutela. Orlan guk biok a azoi dugu. Altube'ri, ordea, prantses bela ia ezi-gai dala derizkio. aita oni be iz, ezetz, eta nik emen ikusten dedanez, oso zaila beintzat, eziña ez ba da ere. Ta izanean ez da beñere gertatuko prantses izkera-zale guziak orlan ekin ba lezate ere. Geroak eman bear digu afazioa, Altube'ri edo guri.

Altube jaunak bela ia menbera dula? Zuk esaten dezun gauza ortarako ez du oso minbera bear, ots, "gure mintzo a italianua baño askoz makalagua izan aren, gaizki ja irik dagonian, min egiten baitio". Baita edozein euskalduni ere. Gure auzia ez da au; beste au da: bi gora- mintzor bata bestearen u ena daudela, zeñetan eman bear dan: zérú-ú-tán, esaterako. Ez nik bakafik, napar-belafiak ú orlan eman oi du, ez gorago dagolako, nabarmenago dalako baiño. Ta nabarbentza ori zerk egiten dio? Au eneko ú bera-mintzo a dunaren alboan egoteak. Ez esan neri napar-bela ia zue-na baño sorairago danik. Giputzak itzak biribifago ematen ditu, agoan goxoago, baño bela irako alde aundia kentzen dio napa ak. Tarte edo intervalo aindiagoak ditu, bera-mintzo a ere indartsuagoa, gora-mintzo arekin berdiñagoa. Gipuz-mintzoa motelago da (Berastegin ezik, emen napar- mintzoa baita), Bizkai-mintzoa motelago be iz. Bermeo'ko ta Onda abiko kanta-marmaria phrasearen az ken aldera baka ena dago. Berastegiko ta Napafoko au enean, erdian, azkenean. Amaika burla egiten zioten napar-mintzoari (Lafamendi lekuko Aita Mendibururi idazten dio-la); baño bear dan aiñean onesteko garaia ere eto iko da. Ez dala euskera? A ja ja! Nik Altube jaunarekin ez det eztabaidarik Gipuzkerari dagokionez. Arek esanari "amen" egiten diot. Zer geiago nai du? Nik ez diot esango nere esanari amen egiteko. Napar-mintzoa erabe itzen asten ba da, aurki be rtsoak aterako dizkiote. Iñork ez dio bere buruari iritzi bear bela irk onena dunik. Nik ere ez dedala makala esan oi didate musiko aundiak, bañan ez naiz fio nere bela iarekin. Ez Altube jaunari, ez Filadelfia'ko orkesta-maisuari jokatu dio, gaur biori ematen diguten nota bat zeñek biaramonean zintzoago be itu. Metronomo baten au ean ja i gazatela, ta metronomoa ufundurik eta gu alka engandik la zeñek luzarago ritmoari eusten dion.

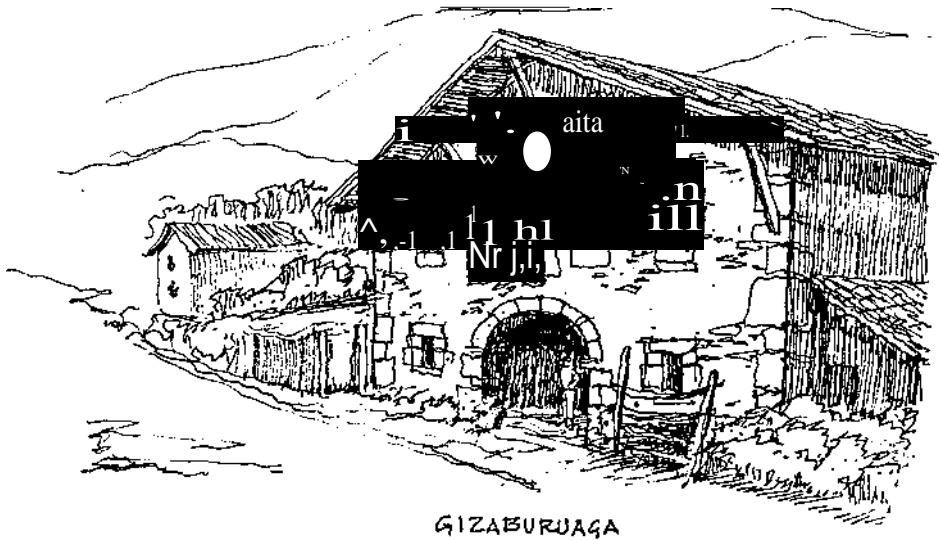
Donostiko Santamariko organista batekin prueba au emana nago aste santu batez. Maitinetako antiphona guziak bere tonutik aldatu (trasportatu) bear zitun, salmo bakoitzaren ondotik. An jarduten zun kontuak ateratzen, baño problema o ek, aufetik, bat utzi gabe, nik bereizten nizkion. Musikarik jakin gabe gero, buruz ikasita. Afituta begirutzen ziran aldioro. Nik pakeak egiñik dauzkat Altuberekin, bañan ark ez nerekin, ez baitit pakean uzten beregana eka i arte. Ta ori eziña da nik aren bela iak ta aren iritzi ez ditudan arte. Nik egia dakusdan bezala esan bear det. Nik ez dezaket gezu ik esan edo gezur uste dedanik iñoren alde. Ni nere Teorian seguru nago (Altube'ri ez diot esango) ua berean bezain seguru, baño nere buru az gibel-beldurti edo fiakaitz izaten ere ikasirik nago. Altube geitxo fiatzen da nere ustez bere iritziarian. Ark garbi ala ikusten ba du, nik garbi ola ikusten det. Bat edo bat oker dago. Zertako esan nik ua dagola? Zertako esan ark ni nagola? Gai au agortua dala zeo ek ikusiko dezu. Ortik au era ja aitzea seta besterik ez litzake.

Oraintxe laster 30 urte dira Altubek asiera ta bukaera azentuaz diona argitaratzen asi nintzala. Oraintxe 35 urte prosodia clasica'rekin euskal azentua aztertzen asi nintzala. Ordu ezkerro geitu bea ak arkitu ditut, aldatu bea ak gutxi. Altuberen Acen-to Vasco iraku i nun eta berari entzun ere bai. Nere ustez Altube nere aldera geiago etoti da ni arenera joan naizen baño.

Barkatu letra txa a ta euskera txa a ta gañerakoak. Lapitz go i ta rtean daudenak zuri konfiantzaz esanak dira, Altube'ri karta au iraku rtzen ba díozu íxiltzekoak.

Egizue lan gazteok. Idi zar onek *ere sa era* bat egiteko sasoia arkitzen du zuk *ziri*-katuta. Eske ik asko.

ORIXE

ALBISTEAK

Azilla'ren 9'an, 93 urte bete ondoren, Jazinto Karraskedo Olarra jauna il zan Donosti'n. Billabonatarra zan jaiotez.

Karraskedo Olarra ezaguna izan zan 1930/1936 urtetan, euskal antzerki saillean.

Ain zuzen bera izan zan urte areitan eraturako Lenengo Antzerki sariketaren irabazlea, "Etxe Aldaketa" deiturako ekintza bakarreko lanagaz.

Geroago "Garro Usaia" idatzi eban, Txomin Agirre'ren elebarrian oiñarrirituta, eta nobela on batetik antzerki makala ataraten dan esaera egonarren, berak antzerki bizi eta jator bat lortu eban, eta alaxe, antzetzutu zanean,

benetan txalotua izan zan.

Bakar izketa eta beste antzerki txikien egille zan.

Ez zan idazle ugaria izan, bai txukuna eta etorri onekoa.

Karraskedo jaunak euskera erraz eta errikoa erabiltzen ekian. Goian bego.

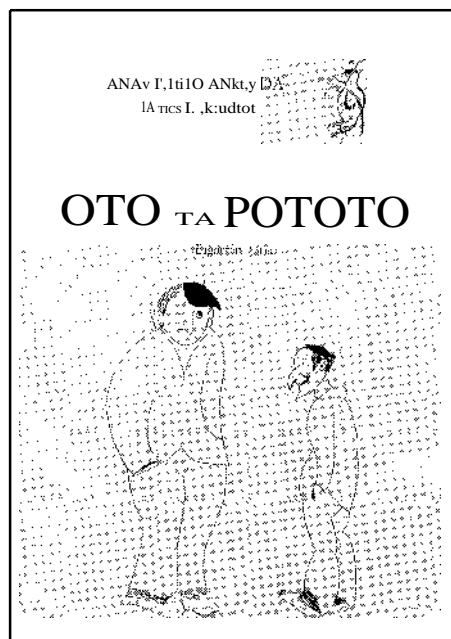
Liburu berriak

Azken iru-ille oneitan Euskerazaintza eta Kardaberaz taldekoen lankideen liburu bi kaleratu izan dira.

Anes Arrinda'ren "**Oto ta Pototo**" (Bigafen zatia) (Itzaropena argitaldaria, 120 orrialde).

Aita Santi Onaindia'ren "**Oroi txinpartak**" (Igarri S. C. L. irarkolea, 472 orrialde).

Txomin Jakakortajarena'ren "**Erlezaintza II**" (Kardaberaz Bazkunako 40 garren liburua. I eta II aleen artean 1.312 orrialde eta beste XXV Bibliografi eta aurkibidetan).

Esan bearreko da 1.233'tik 1.312 orrialdeak Erlezaintzako iztegi dirala, eta arlo onetan ezagutzen dan iztegirik jator eta ugariena dala, itz asko egille berberak osotu izan ditunak tartean dirala.

Txomin Jakakortajarena'k orainarte euskaldunen artean inok egin ez dauana egin dau. Bere ondasunik geienak liburu mardul bi orreik kaleratzen eralgi, ale biak doan zabalduz eskatu dautsenen artean.

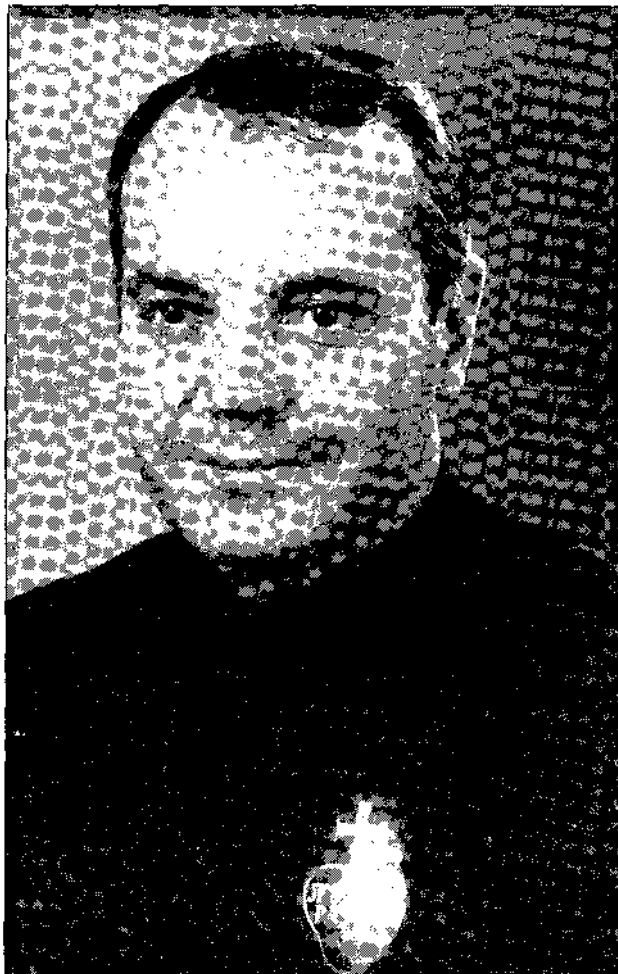
Munduko pasiotarren nagusi

Denbora laburrean Euskerazaintzako lankide gazte eta zintzo bi, bakoitza bere Erakundetan, ardura andietara aupatuak izan dira.

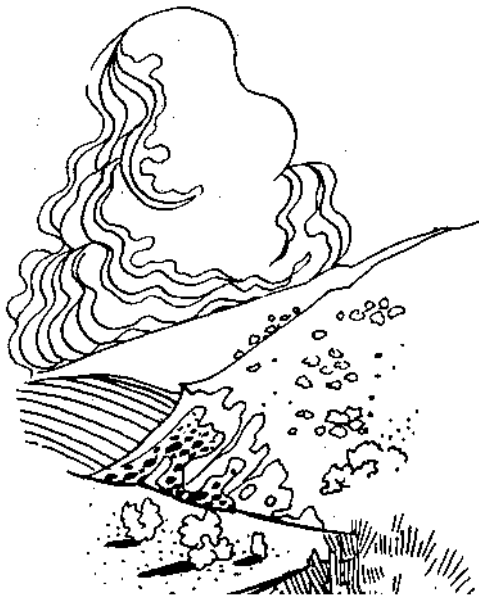
Karmeldarrak, Joakin deuna erkialdeko buru aukeratu eben Aita Luis Arostegi.

Oraintsu, pasiotarrak, ardurarik nausiena emon dautse Jose Agustin Orbegozo Aitari, Mundu guztiko pasiotarren buru aukeratzean.

EUSKERAZAINTZA postu egiten da bere arteko lankideak ainbesteko arduetara aukeratuak izatean, nai eta euren zeregin ori bitarte, urte batzutan gure artetik eta gure batzarretatik aldendu eragin. Baiña ziur gagoz euren biotz eta gogoetan gure euskera jatorra gogoan erabiliko dabela eta euren utsunak beteten gaitz izanarren, Euskerazaintza'rentzat beti gordeko dabela oroipen biozkor bat.

Jose Agustin Orbegozo

I

Eiurren zuriak
atsegin ematen,
balñan aurpegi ori
atsegiñago den.
Ene! laino beltza
lurrera jetsitzen...
Eiurren zuria
bereala jaten!

II

Zergatik artu den
besteren esana?
Laino arnas itzak
beztu au, iaztan.
Ez den etorlko
inor iregana:
neretzat ere ez ah;
biontzat, au Lana!

(OrIxe)

BETI LAGUN

Non nago? Non aut? Ez ote da auxe
neretzat lengo Tolosa?
El al dezaket entzun be iro
mintzo goxo o en otsa?
Bego nega a, lufindu bedi
begian malko mingotsa,
alare ez uke nik iregatik
negar egitea lotsa.

Ire e ainua ikusten diat
riere begi on txingua a,
ergu bihurtu dela niokek
ire ezpainen li-bata.
pante'ren itzal isillak beude,
betorkit neri ire gafa,
bete dezadan azken aginduz
oman idaken beata.

Biotz-bertsoak egin nai eta
Jaingo billa nauk oldartu,
¡K esan idan bein ta be iro
onetan nendilla leiatu.
Lagun egidak argi o ekin,
mere biga en aingeru,
¡gan ikusten diat garbien
Jaungoikoaren e ainu.

¡aunkorik ezin, ez ta aingerurik
gorputz antzean iduri,
ñestez iñoiz konturatzen nauk
¡tzalpean nautela ni.
Illun ortatik bizi ontara
¡aut bitartean argi,
e ainu onen dirdaia lagun
au ean zeuzkeat beti.

Beretarbidan, itu i-askan
agertu didak begia,
ostoa tartetik iragazirik
eguzkiaren izpia.
Nere aufetik, ¡bjllj gabe,
igaro uan mendia,
ikusi genin basora antzean
loretan den sagastia.

Len lagun zintzo gorputz bizitan,
orain are, lagunago,
tokiz aldatzen nekerik ez duk
ez egal eta ez zango.
Begi-orde ok au eko ormara
eguzkiak jota baino,
zintzoago abil nere au ean,
abil ni bizi naizeno.

Oroitu ta aztu, bu uka diat
tartez bakar eguzkia,
e ainu onek irauten balu,
auxe nere zona.
Goibeltzen ba'zait, gainbero bedi
bego baten au gorria,
gorputz ustel au, gandu nasi au
daiteken arte eroria.

Biga atera duk, begiak lauso,
ikullu-zoko beltzetik,
begiak u ez igurtzi eta
lauso o ek aldegiten dik.
Egun otako negar-malkoak
txuka ditudanean nik,
ni ¡l arte ez beza Jaingoak nai
ire e ainua galtzerik.

Nere biga en albo aingeru,
nere Jaingo-erakusle,
¡l arte lagun, ortik onera
ezegok len ainbat bide.
Bakar-baka ik nakustenean
jendeak esan bezate:
bekokian dik aren itzala,
lagun dik oraindik ere.

NIKOLAS ORMAETXEA, «ORIXE» (1888-1961)

Orexa'n jaio zan, Añorga'n il, euskal letretan «Orixe» izengoitiz ezagutzen dogun -degun- gure idazlerik bikaiñena.

Umetan Uitzira eroan -eramán- eben -zuten-, eta antxe bere iñude Asuntxi'k, gero arek bere idaztietan gozoro gogoratu eban -zuan- amandre onak azi eban guztiz arduratsu.

Amazazpi urte zituala, 1905'an Xabier'eko jesuitetan sartu zan. Ondoren, Loiola'n nobiziadu urtea, Burgos'en klasikoak ikasi; Oña'n, iru urtez, Filosofia. Gero, Comillas'en, Carrión de los Condes'en, Tudela'n eta Xabier'en irakasle. 1921'an Teolójia ikasten dau Oña'n, eta 1923'an ikasteak itxi ta etxera doa.

R. M. Azkue'k, Euskaltzaindiaren buru zanak, laguntzaille lez artu eban -zuan-, zortzi urte ortan egiñik. 1931'tik 1936'ra bere etxean lan egin eban -zuan-, bere poema eder «Euskaldunak» idazten. Gerra zala-ta, mugaz emendik eta andik gorriak ikusi zituan. Frantzia'tik Ameriketara joan yakun -zitzaigun-, Argentina'n,

Txile'n, Peru'n, Bolivia'n eta El Salvador'en zear ibillirik.

1954'an bere lurrera biurtu zan, eta Lazkai'n, Tolosa'n, Orexa'n, Arama'n eta Añorga'ko «Zabalegi»-n bizi izan zan. Bere azurrak Donosti'ko Polloe illerrian dagoz lur-emonik.

169

Bere idaztiak

Euskal oitura, olerki ta gramatikari buruz idatzi ebana -zuana- albora laga bage, liburu mordoa dau -du- gure Ormaetxea'k argitaratuta.

Ona batzuk:

1) *Euskal literaturaren atze edo edes-ti laburra* (Donosti, 1927). «Euskal Esnalea»-n dator.

2) *Santa Kruz Apaiza* (Bilbao, 1929).

3) *Tormes'ko Itsu-mutilla* (Bilbao, 1929). Itzulpena, bizkaieraz, polito egiña.

4) *Mireio* (Bilbao, 1930). F. Mistral'ena euskeraz.

5) *Barne-muinetan* (Zarautz, 1934).

Olerki mistikuz osoturiko bilduma goxoa.

6) *Urte guziko Meza-bezperak* (Tours,

170

1949). Eleiz-euskerari indar ikaragarria emon dauzan -dion- liburu bikaiña.

7) *Euskaldunak* (Zarautz, 1950). Poema, XV kantutan. Eusko bizitza kantatzen dau, oso-osorik.

8) *Kito'n arrebarekin* (Euzko-Gogoa, 1950-54). Mistika gaiezko alkar izketa atsegiña.

9) *Augustiñ Gurenaren Aitorkizunak* (Zarautz, 1956). Aturia'ko ta Akiza'ko Gotzain txit agurgarri Clement Mathieu jaunari eskeiña.

10) *Lau Ebanjelioak* (Donosti, 1967).

11) *Salmutegia* (Donosti, 1968). Dabid'en eresiak.

12) *Jainkoaren Billa* (Bilbao, 1971). Mistika gaia.

13) *Lati izkuntzaren joskera* (Bilbao, 1966).

14) *Euskal izkera* —Lenguaje vasco (Donostia, 1963). Zati bi. M. Oiarzabal apaizarekin batera egiña.

15) «*Euskaldunak*» poema eta olerki guziak (Donosti, 1972). Laterri arteko Liburu eguna zala-ta, Auñamendi'k argitara emona. (699 orr.).

Eta abar. Oindiño, ba, Orixe'ren paper artean ba-da lanik aztertu, sailkatu ta argitaratu bage.

Euskaltzaiña. «Kirikiño» saria jaso eban -zuan-, 1929'an. 1961'an «Olerti» ta «Lizardi» sariak irabazi zituan. 1957'an ornaldi eder bat egin yakon -zitzaion- Leitzai'n, eta geroago, 1965'an, «ORIXE» *Omenaldia* (Donostia, 1966) agertu zan, gaurko euskal idazle askoren artean gertatutako liburu mardula.